

ANALIZA UTJECAJA PANDEMIJE BOLESTI COVID-19 NA TRŽIŠTE RADA U BOSNI I HERCEGOVINI

PLATFORMA ZA ZAPOSŁJAVANJE I SOCIJALNA PITANJA 2
AGENCIJA ZA RAD I ZAPOSŁJAVANJE BOSNE I HERCEGOVINE

Zahvalnost: Ovaj izvještaj je pripremljen u saradnji sa Agencijom za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine kojoj se ovim putem zahvaljujemo.

Naslov: Analiza utjecaja pandemije bolesti COVID-19 na tržište rada u Bosni i Hercegovini

Izdavač: Vijeće za regionalnu saradnju
Trg Bosne i Hercegovine 1/V, 71000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
+387 33 561 700; Fax: +387 33 561 701
rcc@rcc.int
www.rcc.int

Odgovorna osoba
za izdavača: Dr Amira Vejzagić Ramhorst

Koizdavač: Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine
Djoke Mazalica 3
71000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
www.arz.gov.ba

Odgovorna osoba
za koizdavača: Mr Muamer Bandić

Autor: Dr. Merima Orlić
Dizajn: Samir Dedić

Decembar 2021

©RCC2022 Sva prava pridržana.

Izjava o odricanju odgovornosti: Ovaj dokument je pripremljen u okviru instrumenta tehničke pomoći regionalnog projekta Platforma za zapošljavanje i socijalna pitanja 2 (ESAP 2), kojeg provodi Vijeće za regionalnu saradnju (RCC), a finansira Evropska unija (EU). Sadržaj, analize i mišljenja iz ovog dokumenta isključiva su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Vijeća za regionalnu saradnju, njegovog projekta ESAP 2 ili finansijera (EU).

Sadržaj

1.	Uvod	6
2.	Pandemija bolesti COVID-19 i pregled socio-ekonomskih mjera u Bosni i Hercegovini	8
2.1.	Pandemija bolesti COVID-19	9
2.2.	Socio-ekonomske mjere vlada na svim nivoima vlasti i javnih službi za zapošljavanje	11
3.	Pregled makroekonomskih pokazatelja	13
4.	Tržište rada u Bosni i Hercegovini	18
4.1.	Trendovi na tržištu rada	19
5.	Nalazi istraživanja tržišta rada u Bosni i Hercegovini u 2020. godini	27
5.1.	Metodologija i uzorak	28
5.2.	Obim prometa i finansijski efekti	28
5.2.1.	Obim prometa i finansijski efekti	28
5.2.2.	Politika zapošljavanja u 2020. godini	31
5.3.	Procjena poslovanja u 2021. godini	34
5.3.1.	Očekivanja u pogledu finansijskog rezultata i obima poslovanja	34
5.3.2.	Potrebe za radnicima i obukom u 2021. godini	36
5.4.	Odgovor na COVID-19	40
5.5.	Saradnja s javnim službama za zapošljavanje	41
	Zaključci i preporuke	44
	Prilozi	50
	Prilog 1: Projekcije tržišta rada i analize scenarija	51
	Prilog 2: Pregled mjesečnih primanja po sektorima	59
	Reference	60

- Grafikon 1.** Kretanje broja novih slučajeva zaraze koronavirusom, sedmično
- Grafikon 2.** Indeks strogosti za COVID-19 u Bosni i Hercegovini i ekonomijama u regionu
- Grafikon 3.** Odnos indeksa strogosti i mobilnosti
- Grafikon 4.** Stopa realnog rasta BDP-a (u %)
- Grafikon 5.** Dodana vrijednost po sektorima, tekuće cijene
- Grafikon 6.** Promjene dodane vrijednosti u 2020. godini u odnosu na isti period 2019. godine, po djelatnostima (u procentima)
- Grafikon 7.** Pokazatelji tržišta rada
- Grafikon 8.** Zaposleni po sektorima u Bosni i Hercegovini
- Grafikon 9.** Prosječne plate po sektorima
- Grafikon 10.** Promjene u broju formalno zaposlenih i nezaposlenih u odnosu na prethodni mjesec
- Grafikon 11.** Pokazatelji iz evidencije javnih službi za zapošljavanje
- Grafikon 12.** Udio neformalne zaposlenosti, po spolu
- Grafikon 13.** Distribucija neformalnih radnika po sektorima ekonomske aktivnosti
- Grafikon 14.** Promjene u pokazateljima poslovanja anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih kompanija)
- Grafikon 16.** Promjene u finansijskom rezultatu anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po sektorima
- Grafikon 17.** Promjene u finansijskom rezultatu anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po starosti
- Grafikon 18.** Pokazatelji o aktivnostima anketiranih firmi na tržištu rada u 2020. godini
- Grafikon 19.** Pokazatelji aktivnosti anketiranih firmi na tržištu rada u 2020. godini, po sektorima
- Grafikon 20.** Neto promjena broja radnika u 2020. godini, po sektorima
- Grafikon 21.** Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja firmi u 2021-2020. (% anketiranih firmi), po entitetima i distriktu
- Grafikon 22.** Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja anketiranih firmi u 2021-2020. (% anketiranih firmi), po veličini firmi i entitetima
- Grafikon 23.** Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po sektorima
- Grafikon 24.** Pokazatelji očekivanih zapošljavanja anketiranih firmi u 2021. godini
- Grafikon 25.** Pokazatelji očekivanih zapošljavanja anketiranih firmi u 2021. godini, po sektorima
- Grafikon 26.** Načini rješavanja problema viška radnika (procent)
- Grafikon 27.** Načini reakcija firmi na COVID-19 (procent)
- Grafikon 28.** Odgovor poslodavaca na krizu uzrokovanu bolešću COVID-19, po sektorima (u procentima)

Grafikon 29. Načini saradnje firmi s javnim službama za zapošljavanje

Grafikon 30. Projicirano smanjenje broja zaposlenih početkom i polovinom naredne godine

Tabela 1. Kvartalni pokazatelji tržišta rada

1. Uvod

Prije nego je došlo do izbijanja pandemije u 2020. godini, tržište rada u Bosni i Hercegovini je prema podacima Ankete o radnoj snazi (ARS) bilježilo pozitivne trendove. U tom je periodu stopa nezaposlenosti dostigla historijski minimum. Kada je došlo do izbijanja pandemije uzrokovane bolešću COVID-19, lokalne vlasti su uvele mjere potpunog ili djelomičnog obustavljanja obavljanja određenih djelatnosti s ciljem suzbijanja virusa, kao što je bila praksa i u ostalim ekonomijama. Uvedene mjere su usporile širenje pandemije, ali su istovremeno imale negativan utjecaj na cjelokupnu ekonomsku aktivnost i tržište rada u Bosni i Hercegovini te su rezultirale povećanjem broja nezaposlenih osoba. Ove mjere su posebno pogodile određene sektore, a u prvom redu sektor hotelijerstva i ugostiteljstva i umjetnost, zabava i rekreacija. U isto vrijeme, određeni sektori bilježe rast zaposlenih nakon izbijanja pandemije, kao što je slučaj sa sektorom informacija i komunikacija i zdravstva.

Pandemija uzrokovana bolešću COVID-19 je izazvala nesigurnost u pogledu ekonomske aktivnosti i statusa radnika i osoba koje aktivno traže posao. Takvo stanje je podstaklo poslodavce da ocjenjuju ne samo trenutnu ekonomsku situaciju, već i da se razvijaju buduće projekcije. Ovakav pristup je posebno značajan zbog nepredvidivosti daljeg toka pandemije. U takvom kontekstu, razvoj različitih scenarija daje različite perspektive s ciljem donošenja informiranih odluka i kreiranja odgovarajućih politika.

Upravo će sagledavanje trenutne situacije i predviđanje budućih kretanja na tržištu rada biti u fokusu ovog Izvještaja, podijeljenog u 6 dijelova. Nakon pregleda makroekonomske situacije, slijedi pregled osnovnih pokazatelja vezanih za pandemiju u Bosni i Hercegovini, kao i osnovnih trendova na tržištu rada. Zatim je detaljno analizirano Istraživanje o tržištu rada provedeno krajem 2020. godine. Na kraju, prije zaključnih razmatanja i općih preporuka, date su procjene za kretanje broja nezaposlenih osoba u narednom periodu uz različite pretpostavke (scenarije) o toku pandemije, odgovara nadležnih i vakcinisanja stanovništva.

2. Pandemija bolesti COVID-19 i pregled socio- ekonomskih mjera u Bosni i Hercegovini

2.1. Pandemija bolesti COVID-19

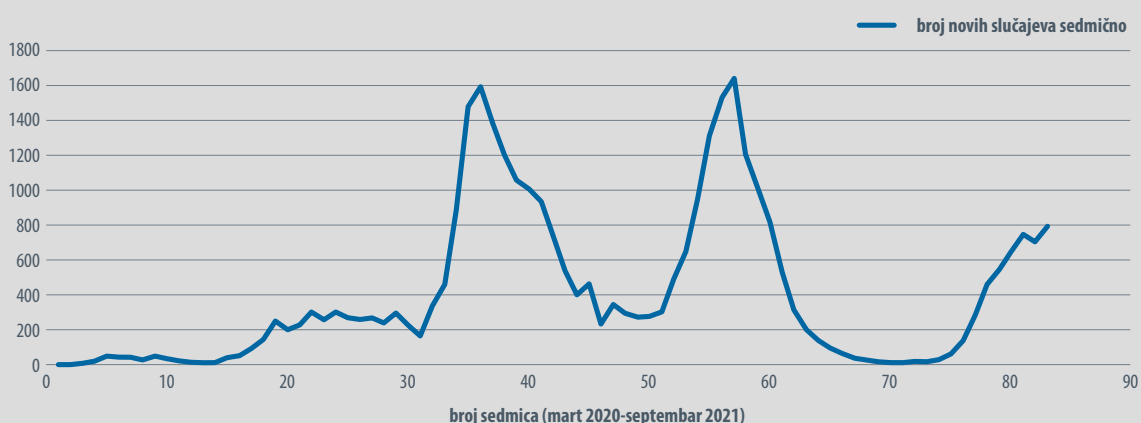
Petog marta 2020. godine je zvanično zabilježen prvi lokalni slučaj infekcije koronavirusom. Kako bi spriječile dalje širenje virusa, vlasti u Bosni i Hercegovini su 16. marta donijele odluku o proglašenju stanja prirodne nesreće i vanrednog stanja na entitetskim nivoima i samo dan poslije na državnom nivou, a što je ujedno i značilo donošenje odgovarajućih zdravstvenih i socio-ekonomskih mjera.

S izuzetkom strogog zatvaranja na početku pandemije, kao i djelimičnih zatvaranja u nekim administrativnim jedinicama, mjere koje su se najveći dio pandemije provodile odnosile su se na obavezu nošenja maski i ograničenje broja osoba u zatvorenim prostorima.

U pogledu početnog odgovora na pandemiju bolesti COVID-19, Bosna i Hercegovina je reagirala brzo i slijedila je globalne preporuke uvodeći mjere za prevenciju, usporavanje i kontrolu prenošenja virusa. Vlasti su također povećale kapacitete zdravstvenog sistema i preusmjerile zdravstveno osoblje u ustanove namijenjene za COVID-19. Uprkos uspjehu zdravstvenih organa u sprečavanju i suzbijanju širenja virusa, rano popuštanje restriktivnih mjera rezultiralo je time da virus dosegne epidemiološki vrhunac u jesenjim mjesecima.

Nakon relaksacije mjera uslijedilo je pogoršanje epidemiološke slike. Tokom jeseni 2020. godine bilježimo vrhunac prvog vala pandemije. Tačnije, vrhunac broja novozaraženih dogodio se u prvoj polovini novembra 2020. godine, kada je u toku sedmice u prosjeku bilo zaraženo gotovo 1.600 osoba. Druga polovina novembra, a posebno decembar 2020. i januar 2021. godine donosi relativno poboljšanje epidemiološke situacije i smanjenja broja aktivnih slučajeva. Početkom februara situacija počinje da se pogoršava. Rano proljeće 2021. godine je i početak drugog pandemijskog vala, koji svoj vrhunac doživljava krajem marta, kada bilježimo čak i više od 1.600 novopotvrđenih slučajeva u prosjeku tokom sedmice. Tokom ljetnog perioda slijedi pad broja slučajeva da bi od druge polovine augusta počeo rastući trend. Nedostatak vakcina značio je da se svaki put kad se ukinu restriktivne mjere pojavi novi porast novooboljelih.

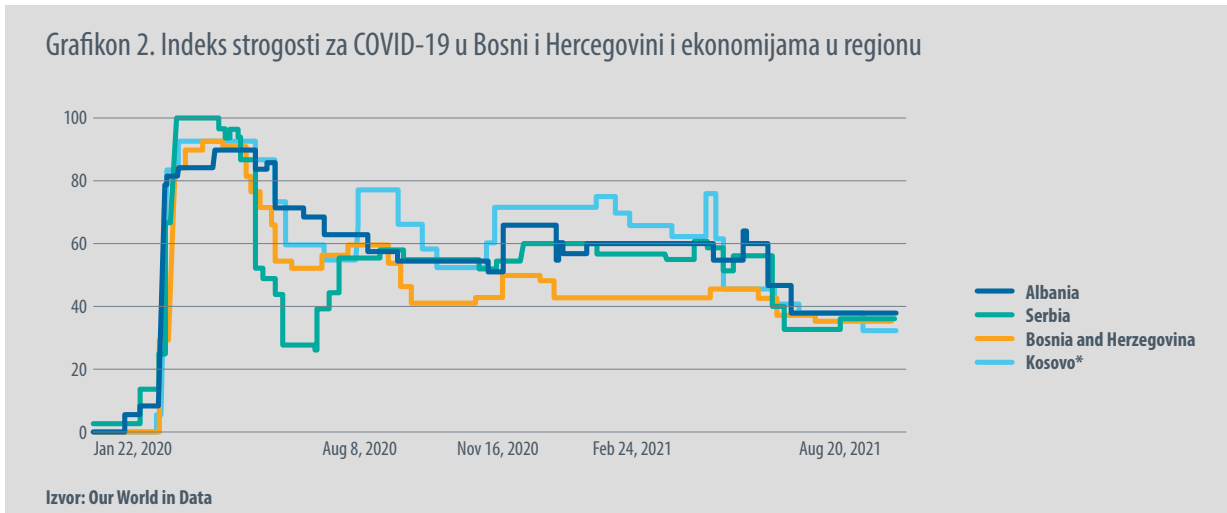
Grafikon 1. Kretanje broja novih slučajeva zaraze koronavirusom, sedmično

Izvor: Our World in Data

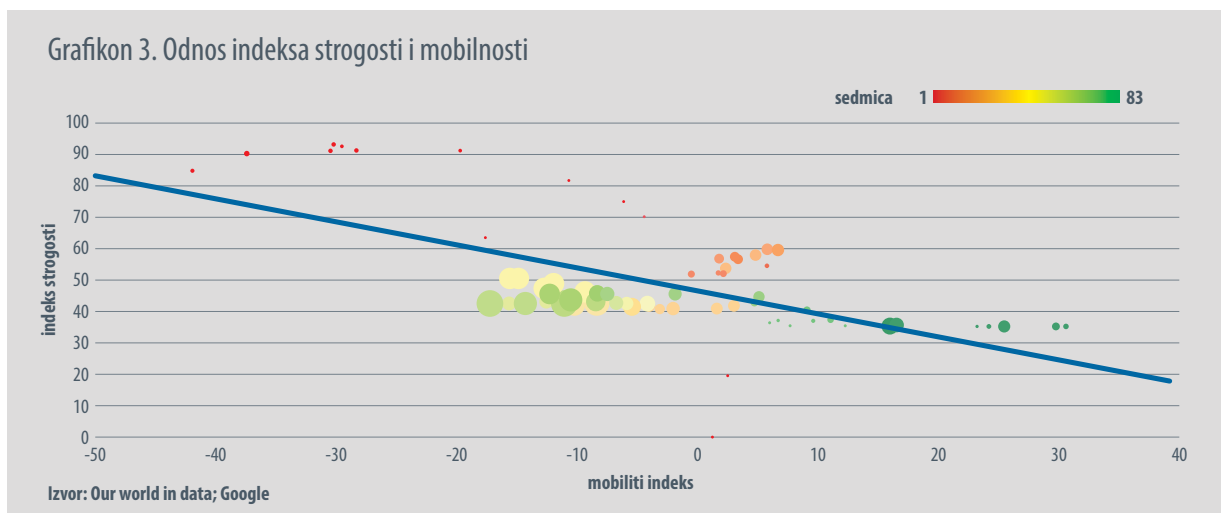
Najveći dio 2021. godine, Bosna i Hercegovina je imala najmanji indeks strogosti (engl. Stringency index) među ekonomijama na Zapadnom Balkanu u smislu vladinog odgovora na pandemiju. Važno je napomenuti da su ovo podaci za cijelu Bosnu i Hercegovinu, dok je situacija za pojedine regije bila znatno drugačija.

Posljedice pandemije mogu se vidjeti uvidom u Google-ov izvještaj o mobilnosti zajednice od početka marta 2020. do kraja septembra 2021. godine. Koristeći prosječne sedmične vrijednosti šest indeksa može se steći uvid u to kako su se posjete i vrijeme provedeno na mjestima kao što su posao, tržnice, apoteke, restorani i parkovi kretale u odnosu na strogost mjera donesenih od strane relevantnih institucija. Početak pandemije donio je u prosjeku snažan pad indeksa mobilnosti u odnosu na pretpandemijsko razdoblje. Naprimjer, mjesta poput restorana, kafića, trgovačkih centara, parkova i kina zabilježila su smanjenje aktivnosti za više od 60 posto od kraja marta do početka maja. Tokom posljednje sedmice maja posjete trgovinama (trgovine mješovitom robom) i otvorenim površinama (parkovi) vidljivo su se povećali iznad osnovne vrijednosti (što se i očekivalo s poboljšanjem vremena). Činilo se da se do juna mobilnost oko radnih mjesta vratila na početnu razinu. Tokom druge radne sedmice u junu svi su se trendovi kretanja uvelike uzdigli prema osnovici, s izuzetkom mjesta rada i korištenja javnog prijevoza.

U vrijeme kad su zabilježeni najveći sedmični porasti novozaraženih, indeks strogosti se kretao između 40 i 50, dok je prosječan pad mobilnosti iznosio blizu 10 postotnih poena na vrhu prvog vala i 17 postotnih poena na vrhu drugog vala pandemije (Grafikon 3).

* This designation is without prejudice to positions on status, and is in line with UNSCR 1244/1999 and the ICJ Opinion on the Kosovo declaration of independence

2.2. Socio-ekonomske mjere vlada na svim nivoima vlasti i javnih službi za zapošljavanje

U junu 2020. godine, Vijeće ministara je osnovalo Grupu za socioekonomski odgovor, koja je bila odgovorna za osmišljavanje i implementaciju socio-ekonomskih mjera koje su donesene kao odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom.

Prije toga, entitetske Vlade i Vlada Brčko Distrikta su donijele set zakonskih akata kojima su predložene mjere za pomoć privredi. U Federaciji Bosne i Hercegovine je donesen Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica. Pored mjera na entitetskom nivou, pojedini kantoni su također donijeli set mjera s ciljem pomoći privredi. Naprimjer, u Kantonu Sarajevo je usvojen Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica i uštedama u Kantonu Sarajevo, te Program kratkoročnih i dugoročnih mjera za pomoć privredi u Kantonu Sarajevo. U Republici Srpskoj, donesena je Uredba sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti COVID-19, dok je u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine usvojen Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica izazvanih stanjem prirodne nesreće zbog bolesti COVID-19.

U oba entiteta implementirane su mjere kao što je subvencioniranje dijela plata i doprinosa u pojedinim sektorima, vaučeri za smještaj, kontrola cijena, preferencijalni tretman domaćih kompanija u javnim nabavkama (Delloite, 2020).

Kao i većina ekonomija Zapadnog Balkana, entitetske vlasti u Bosni i Hercegovini su donijele privremene mjere subvencioniranja plata. Tako je u Federaciji Bosne i Hercegovine propisano subvencioniranje obaveznih osiguranja u iznosu od 244,85 KM

po svakom svakom zaposlenom.¹ U Republici Srpskoj je predviđena ispata svih poreza i doprinosa za mart i april 2020. godine za isplaćene plate u djelatnostima kojima je bio zabranjen rad. Također je za iste radnike, kao i radnike koji rade u poslovnim subjektima koji su zbog posljedica pandemije prestali s radom, isplaćena minimalna plata za mjesec mart.² Međutim subvencije nisu bile uslovljene zadržavanjem svih radnika.

Agencije za bankarstvo u oba entiteta donijele su odluku o privremenim mjerama banaka za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19, a koja se odnosila na mogućnost odobravanja moratorija, odnosno otplate obaveze klijenata u maksimalnom trajanju od 6 mjeseci.

Entitetske vlasti su donijele uredbe kao što je obustava obračuna i plaćana zatezne kamate na javne prihode, ukidanje obaveze plaćanja akontacije na poreza na dobit, prekid prinudne naplate i slično. Vlada Republike Srpske pokrenula je projekat turističkih vaučera kojima je subvencionirano korištenje usluge smještaja u ugostiteljskim objektima u Republici Srpskoj u minimalnom trajanju od dva noćenja zaredom.

Pored navedenih mjera vlada na svim nivoima, najznačajniju ulogu na tržištu rada imaju javne službe za zapošljavanje. Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine je, u saradnji sa entitetestkim zavodima i Zavodom za zapošljavanje Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, izradila prijedlog „Plana o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2020. i 2021. godinu“.

Glavne aktivnosti zavoda i službi zapošljavanja u Bosni i Hercegovini na tržištu rada u 2020. godini su usmjerene na provođenje programa aktivne politike zapošljavanja na ugrožene ciljne grupe na tržištu rada, unapređenje sadržaja i efikasnosti rada u pružanju usluga ključnim korisnicima, poslodavcima i nezaposlenim osobama, praćenje i analizu stanja i potreba tržišta rada, kretanja zapošljavanja, zaposlenosti i nezaposlenosti te unapređenje razmjene informacija o stanju na tržištu rada i zapošljavanju s ostalim učesnicima na tržištu rada. Sve ove mjere bile su važne kako bi se održao što veći broj zaposlenih osoba, posebno u djelatnostima koje su bile najpogođenije krizom.

Planirane programske aktivnosti u 2021. godini prvenstveno su imale u vidu ekonomske posljedice izazvane pandemijom i posljedičnu složenu situacija na tržištu rada. S tim u vezi, za 2021. godinu je planirano povećanje izdvajanja sredstava za novčanu naknadu te razvoj aktivne politike zapošljavanja, u skladu s potrebama tržišta rada, sa posebnim osvrtom na posredovanje, savjetodavni rad i programe podrške zapošljavanja i samozapošljavanja.

1 Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 2020, broj 28, str.7

2 Službeni glasnik Republike Srpske, 2020, broj 35.

A man wearing a patterned face mask is seated at a desk in an office, working on a computer. He is wearing a blue patterned shirt. In front of him is a clear plexiglass barrier with yellow sticky notes attached. The desk has a keyboard, a mouse, and a pink folder. In the background, another person wearing a blue face mask is working at a desk. The office has large windows and a modern, clean aesthetic. A white text box is overlaid on the bottom left of the image.

3. Pregled makroekonomskih pokazatelja

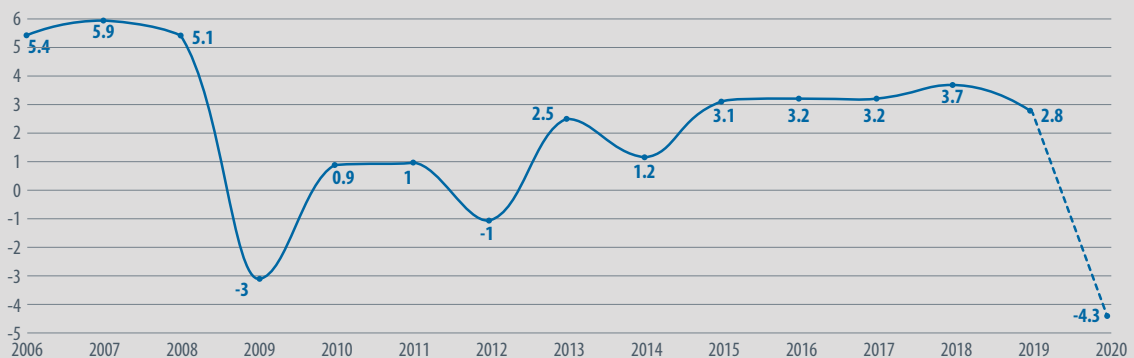

Pandemija i mjere za njeno suzbijanje rezultirale su značajnim smanjenjem ekonomske aktivnosti diljem svijeta jer je mnogim sektorima rad bio djelomično ili u potpunosti zabranjen. Sektori koji nisu imali ograničenja u pogledu obavljanja djelatnosti također su nailazili na poteškoće jer mnogi zaposlenici nisu bili u mogućnosti obavljati posao uslijed bolesti i mjera samoizolacije.

Ekonomska kriza nastala kao rezultat pandemije proizlazi iz istovremene kontrakcije ponude i potražnje. Ponuda je smanjena uslijed „lockdowna“, koji je rezultirao smanjenjem prometa u mnogim sektorima, dok je smanjenje potražnje rezultat smanjenih prihoda uslijed otpuštanja ili smanjenja sati rada, a što je rezultat pandemije (Pavlović i sar., 2020).

Bosna i Hercegovina nije bila izuzetak, a jedan od najboljih pokazatelja utjecaja krize ogleda se u promjenama BDP-a u 2020. godini. Do 2020. godine i krize uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19, Bosna i Hercegovina je bilježila rast BDP-a (Grafikon 4.), koji je u prvom redu bio rezultat povećane privatne potrošnje, kao i investicija te izvoznog rasta u nešto manjem obimu (ILO, 2020).

Grafikon 4. Stopa realnog rasta BDP-a (u procentima)

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine i Centralna banka Bosne i Hercegovine

U godini koja je prethodila pandemiji, privredni rast je bio i dalje pozitivan, iako usporen, da bi pandemija u 2020. godini gurnula Bosnu i Hercegovinu u recesiju i dovela do najvećeg pada BDP-a u poslijeratnom periodu, od čak 4.3%³. Globalno, pad realnog BDP-a je iznosio 3,1%, što je značajno niže u odnosu na prvobitna očekivanja u prvim mjesecima pandemije.

Rezultat mjera suzbijanja i kasnijeg smanjenja mobilnosti bio je veliki šok u opskrbi, jer su radnici ostali kod kuće, a mnoga preduzeća privremeno zatvorena. Određene industrije, poput turizma i ugostiteljstva, najviše su osjetile utjecaj pandemije. Trgovine (osim trgovina osnovnim životnim namirnicama) i restorani potpuno su zatvorili svoja vrata ili su se otvorili s malim kapacitetom za sjedenje i malom potražnjom. Pandemija

³ Ovo je procjena Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, dok je procjena Centralne Banke da je pad 4,6%.

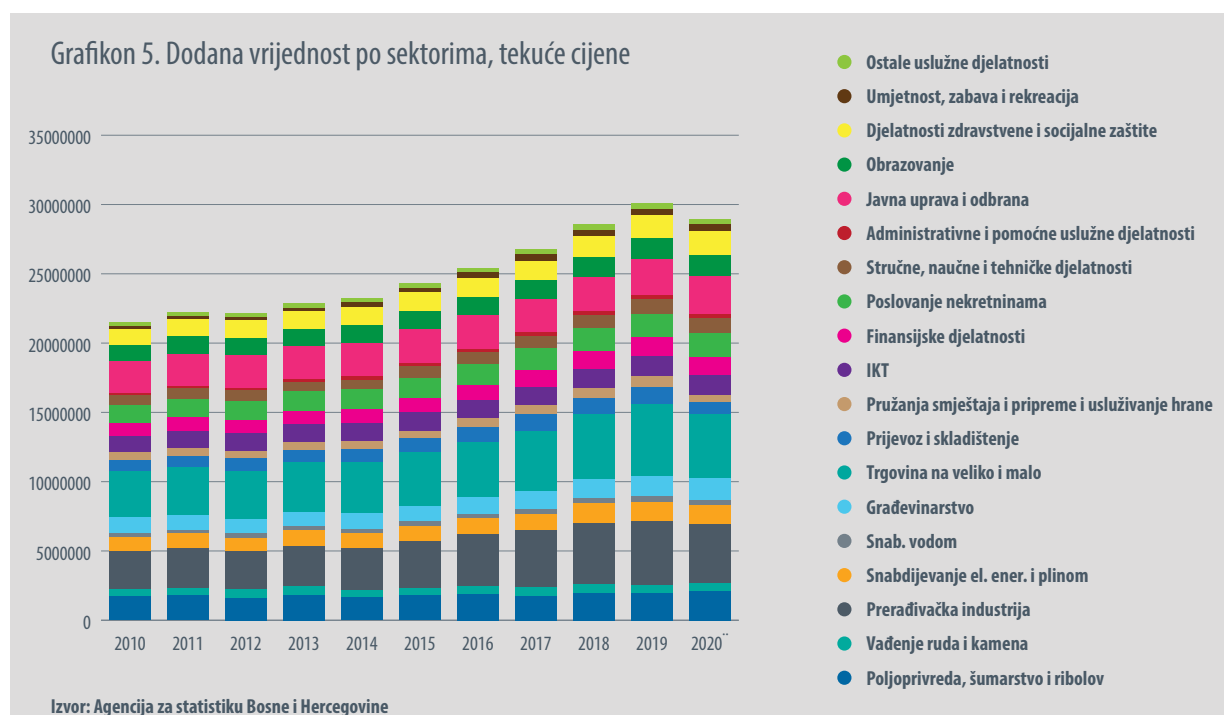
je uzrokovala veliki gubitak prihoda, ne samo avio prijevoznika i operatora krucera, već i manjih kompanija koje se oslanjaju na prihod od turizma. Oni koji su zaposleni u naizgled nepovezanim industrijama također su osjetili sekundarne učinke socijalne distance. Naprimjer, proizvođači, osobito oni izvan medicinskog područja, imali su manje narudžbi jer se kupovina usporila, a potražnja za robom poput nove odjeće opala.

Šok ponude je ubrzo izazvao i šok potražnje, koja je smanjena usred pada prihoda, povećanja nezaposlenosti i rastuće nesigurnosti. Pad inostrane i domaće potražnje, industrijske proizvodnje, poremećaji u lancima vrijednosti i permanentna politička nestabilnost identificirani su kao osnovni razlozi za tako veliki pad ekonomske aktivnosti u Bosni i Hercegovini (WB, 2021; wiiw, 2020). Prema projekciji Centralne Banke Bosne i Hercegovine iz novembra 2020. godine, 2021. i 2022. godina će biti obilježene umjerenim stopama rasta, ne višim od 3% (Centralna Banka Bosne i Hercegovine, 2020).

Efekat pandemije na ekonomsku aktivnost je disproporcionalan po ekonomijama. Pandemija je posebno dovela do smanjenja ekonomske aktivnosti u ekonomijama koje su se oslanjale na djelatnosti koje su najznačajnije pogođene mjerama donesenim od strane lokalnih i međunarodnih vlasti. To se u prvom redu odnosi na turizam, te su ekonomije u kojima prihodi od turizma značajno učestvuju u BDP-u, kao što je Crna Gora, zabilježile značajan pad BDP-a (WB, 2020).

Kako navode Bartlet i Oruč (2021), recesija u ekonomijama Zapadnog Balkana u 2020. godini je imala karakteristike slova „V“; sa značajnijim padom ekonomske aktivnosti na samom početku pandemije nego što je to bio slučaj u većini zemalja EU, ali i većim oporavkom ekonomske aktivnosti u ljeto 2020. godine.

Sektorska struktura BDP-a Bosne i Hercegovine pokazuje da trgovina, prerađivačka industrija, javna uprava i odbrana te poljoprivreda predstavljaju sektore s najvećim učešćem u ukupnoj dodanoj vrijednosti (Grafikon 5).

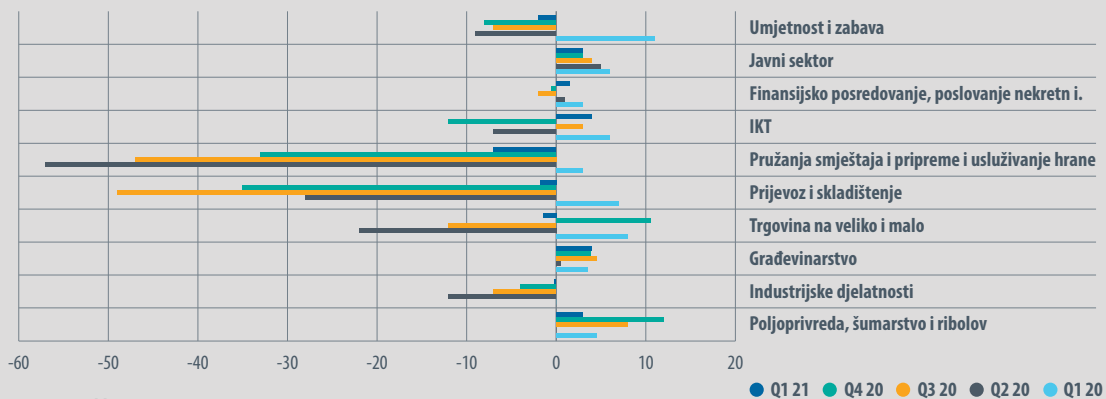

Kao što je vidljivo iz prethodnog grafikona, pandemija je uzrokovala pad dodane vrijednosti u sektorima kojima je rad bio zabranjen i koji su u velikoj mjeri zavisni od dolaska stranih turista i dijaspore, kao što su sektori pružanja smještaja i pripreme hrane, kao i sektor transporta, te u sektorima koji su bili pogođeni padom eksterne potražnje i poremećaja lanca vrijednosti, kao što su trgovina i prerađivačka industrija. Između ostalih faktora, pad potražnje je rezultat smanjene mobilnosti, rastuće nesigurnosti i pada primanja uslijed smanjenja plata i gubitka zaposlenja.

S druge strane, neki sektori, kao što je poljoprivreda i javni sektor, zabilježili su rast u pandemijskoj godini. Pregled kvartalnih podataka daje jasniji uvid u efekat pandemije. Sljedeći grafikon pokazuje procentualne promjene bruto dodane vrijednosti po djelatnostima poredeći ih s istim periodom prethodne godine.

Grafikon 6. Promjene dodane vrijednosti u 2020. godini u odnosu na isti period 2019. godine, po djelatnostima (u procentima)

Izvor: Our World in Data

Najpogođeniji je sektor usluga (u prvom redu sektori pružanja smještaja i pripreme hrane, kao i prijevoz i skladištenje). Kako je očekivano, najveći pad aktivnosti se desio u drugom kvartalu 2020. godine, za vrijeme strogog „lockdowna“, i to posebno u aktivnostima kojima je bio zabranjen rad. To se prvenstveno odnosi na sektore pružanja smještaja i pripreme hrane, prijevoz i skladištenje te trgovinu, gdje u drugom kvartalu 2020. godine bilježimo pad bruto dodane vrijednosti od 57,2 % i 21%, tim redoslijedom, u odnosu na isti kvartal prethodne godine. To su ujedno sektori koji, zajedno sa sektorima umjetnosti i zabave i prerađivačke industrije, bilježe pad bruto dodane vrijednosti i u ostalim kvartalima u odnosu na isti period prethodne godine. Ipak, skoro svi sektori počeli su da se oporavljaju u trećem i četvrtom kvartalu, osim sektora prijevoza i skladištenja, koji bilježi pad od skoro 50% u trećem kvartalu u odnosu na isti period 2019. godine. Najpogođeniji sektori bilježe izvjesna poboljšanja u posljednjem kvartalu 2020. godine, ali i dalje ne uspijevaju da se u potpunosti oporave te generiraju značajno manje dodane vrijednosti nego je to bio slučaj u istom periodu prethodne godine. Iznenađujuće, IKT sektor bilježi pad dodatne vrijednosti preko 11% u četvrtom kvartalu 2020. godine u odnosu na isti period prethodne godine. S druge strane, poljoprivredni sektor, građevinarstvo i javna uprava (uključujući obrazovanje i zdravstvo), bilježe rast

bruto dodane vrijednosti u svim kvartalima. Bosna i Hercegovina, zajedno sa Sjevernom Makedonijom, je imala izuzetno snažan prvi val pandemije, što je doprinijelo sporijem oporavku u četvrtom kvartalu nego što je prvobitno očekivano.

Negativan utjecaj pandemije na ekonomsku perspektivu i poslovne prihode je također smanjio inicijativu i kapacitet za investicije, kako domaće tako i inostrane. Pandemija je prouzrokovala pad direktnih stranih investicija u Bosni i Hercegovini; tako su u drugom i trećem kvartalu 2020. godine u odnosu na isti period prethodne godine, investicije bile manje za 48% (wiiw, 2021).

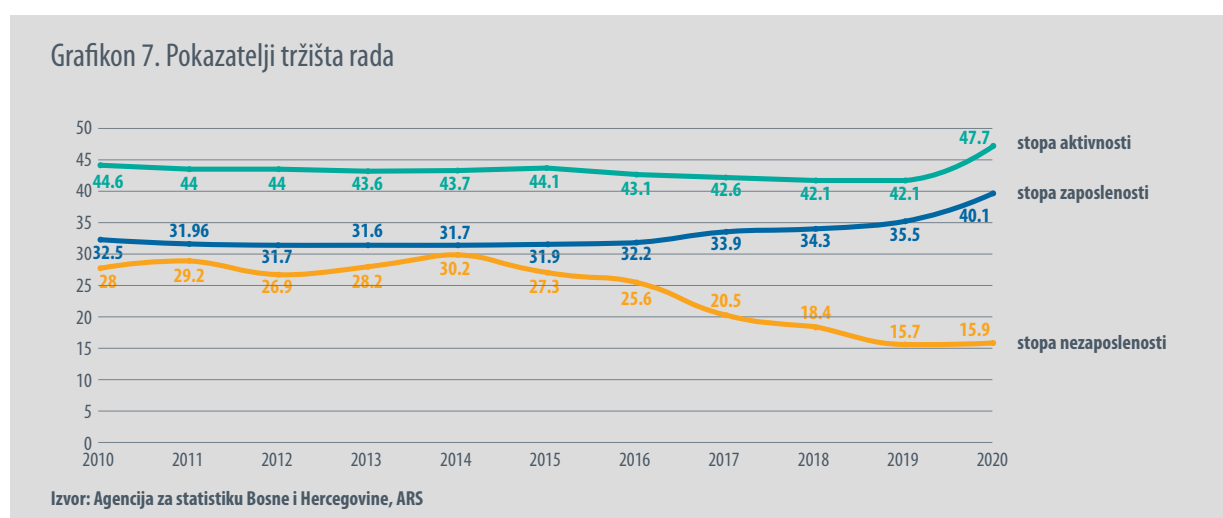
4. Tržište rada u Bosni i Hercegovini

4.1. Trendovi na tržištu rada

Od 2015. godine, indikatori tržišta rada u Bosni i Hercegovini su u porastu (Grafikon 7). Dok bilježimo pozitivne pomake i u slučaju zaposlenosti i nezaposlenosti (smanjenje stope nezaposlenosti i rast stope zaposlenosti), sve do pandemije 2020. godine svjedočili smo izraženom smanjenju stope nezaposlenosti, koje je rezultat (sporijeg) rasta zaposlenosti i migracija (wiiw, 2020).

Među nezaposlenim preovladavaju dugoročno nezaposleni, žene, osobe sa srednjom stručnom spremom i mladi. Iako je stopa aktivnosti značajno porasla u 2020. godini, i dalje je jedna od najnižih u regionu i značajno niža od prosjeka u EU. Posebno je zabrinjavajuća veoma niska stopa aktivnosti žena, koja je u 2019. iznosila 32,9%, i za 36% je niža od stope aktivnosti muškaraca. Procjene pokazuju da žene izgube približno 35 godina produktivnog formalnog zaposlenja u toku svog života. Nizak nivo aktivnosti dijelom se može pripisati značajnom prilivu i oslanjanju na doznake, što može demotivirati zapošljavanje, posebno među ženama (UNDP, 2016; Mojsoska-Blaževski i sar. 2017).

Pad BDP-a zabilježen u 2020. godini je praćen značajno manjim rastom nezaposlenosti. U pandemijskoj godini došlo je do promjene trenda te bilježimo neznatno povećanje stope nezaposlenosti za samo 0,2 procentna poena (Grafikon 7). Neznatan pad se može tumačiti kao rezultat vladinih ekonomskih mjera i smanjenog broja radnih sati, ali za izvođenje konačnih zaključaka problem predstavlja neuporedivost podataka o stopama prije i poslije 2019. godine.

Naime, važno je napomenuti da je izvor navedenih podataka Anketa o radnoj snazi (ARS), koja je do 2020. godine provodena jedanput u toku godine na reprezentativnom uzorku domaćinstava. Od januara 2020. godine, anketa se provodi kontinuirano tokom cijele godine i podaci se objavljuju na kvartalnom nivou. Uzorak je dizajniran kao stratificirani dvoetafni slučajni uzorak, međutim način ponderiranja prije 2020.

godine se razlikuje. Naime, prije 2020. godine, nije urađena poststratifikacija, odnosno prilagođavanje pondera u skladu sa starosnim grupama i spolu zbog nepostojanja pouzdanih procjena stanovništva u vezi sa spolom i starosnim grupama, dok se od 2020. godine ponderi kalibriraju na procjene stanovništva po petogodišnjim starosnim grupama i spolu, u cilju usklađivanja sa regulativama EU i zahtjevima Eurostata. Metodologija Ankete je redizajnirana 2021. godine, te je izmijenjen metodološki instrumentarij za prikupljanje podataka na osnovu i u skladu s novom Regulativom Evropskog parlamenta i Vijeća, a u cilju poboljšanja ukupnog kvaliteta i međunarodne uporedivosti. Međutim, metodološke promjene mogu imati utjecaj na ključne indikatore serija podataka te rezultati anketa za 2021. godinu nisu uporedivi s rezultatima kontinuirane Ankete o radnoj snazi 2020. godine i rezultatima godišnjih anketa o radnoj snazi provedenih ranijih godina.

Iako neuporedivi s prethodnim godinama, dostupnost indikatora na kvartalnom nivou je posebno važna za procjenu utjecaja pandemije.

Tabela 1. Kvartalni pokazatelji tržišta rada

Period	Stopa zaposlenosti	Stopa nezaposlenosti	Stopa aktivnosti	Radno sposobno stanovništvo	Radna snaga
Q1-20	39,3	16,7	47,1	2.926	1.378
Q2-20	39,6	16,0	47,1	2.926	1.379
Q3-20	41,3	14,2	48,2	2.926	1.410
Q4-20	40,2	16,6	48,2	2.926	1.410
Q1-21	38,4	19,1	47,4	2.904	1.377
Q2-21	39,1	18,1	47,7	2.904	1.387

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, ARS

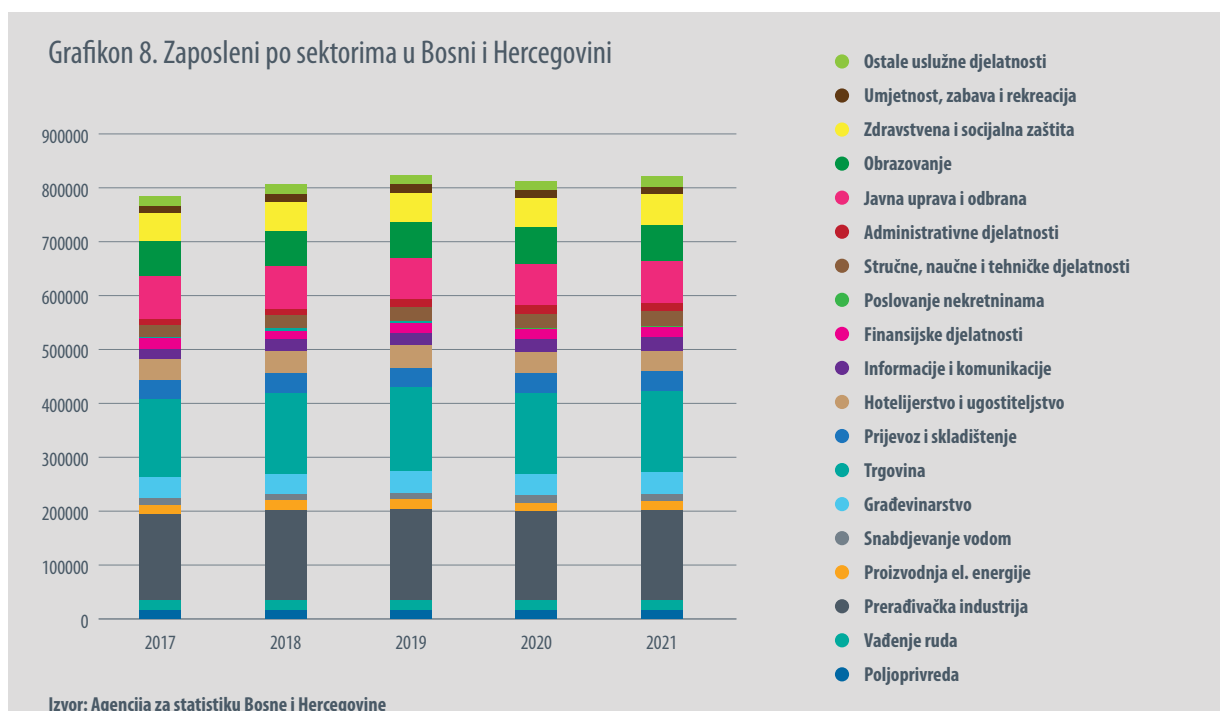
Iako ne možemo direktno porediti vrijednost pokazatelja u 2020. i 2021. godini, ipak možemo vidjeti da u prva dva kvartala u ovim godinama imamo slične trendove, tj. bolje performanse u drugom u odnosu na prvi kvartal. Iako je broj osoba koji čine radnu snagu u 2020. i 2021. godini relativno ujednačen po kvartalima, podaci za posljednju deceniju pokazuju da je došlo do značajnog pada broja osoba koje čine radno sposobno stanovništvo i radnu snagu, što ukazuje na to da samo dio nezaposlenih uspijeva pronaći zaposlenje, dok određen broj u potpunosti napušta tržište rada te emigrira ili prelazi u neaktivnost.

Još jedan značajan pokazatelj promjena na tržištu rada jeste utjecaj krize na broj radnih sati. Prema podacima ILO-a, procijenjeno je da je u 2020. godini u Bosni i Hercegovini zbog pandemije izgubljeno 9,7% ukupnih radnih sati, što je ekvivalentno gubitku 110.400

radnih mjesta.⁴ Procijenjeni gubitak broja radnih sati veći je nego procjena za svjetski nivo (8,8%), kao i zemlje Istočne Evrope (7,4%).

Najveći broj zaposlenih u Bosni i Hercegovini je u prerađivačkoj industriji, trgovini i javnoj upravi. U poljoprivredi, iako visoko kotira po veličini bruto dodane vrijednosti, formalno je zaposlen znatno manji procenat osoba (za ilustraciju, u 2020. godini, 7,2% ukupne dodane vrijednosti ostvareno je u poljoprivredi, dok je procenat formalno zaposlenih u poljoprivredi iznosio samo 2,4%). Razlog tome proizlazi iz činjenice da je poljoprivredni sektor najveći generator neformalnog zapošljavanja; podaci iz Ankete o radnoj snazi za 2020. godinu, pokazuju da 12% od ukupno zaposlenih radi u poljoprivrednom sektoru (za žene taj podatak iznosi 14%).

Posmatrano po sektorima, posebno se značajan pad osjetio u sektoru usluga, u kome je 2019. godine bilo zaposleno oko 50.000 osoba (Grafikon 8). Dodatni je problem što mnogi od ovih sektora koji su najviše pogođeni krizom u velikom procentu zapošljavaju ranjive kategorije kao što su žene i mladi. Prema podacima iz 2019. godine, 62,6% zaposlenih u uslužnim djelatnostima bile su žene.

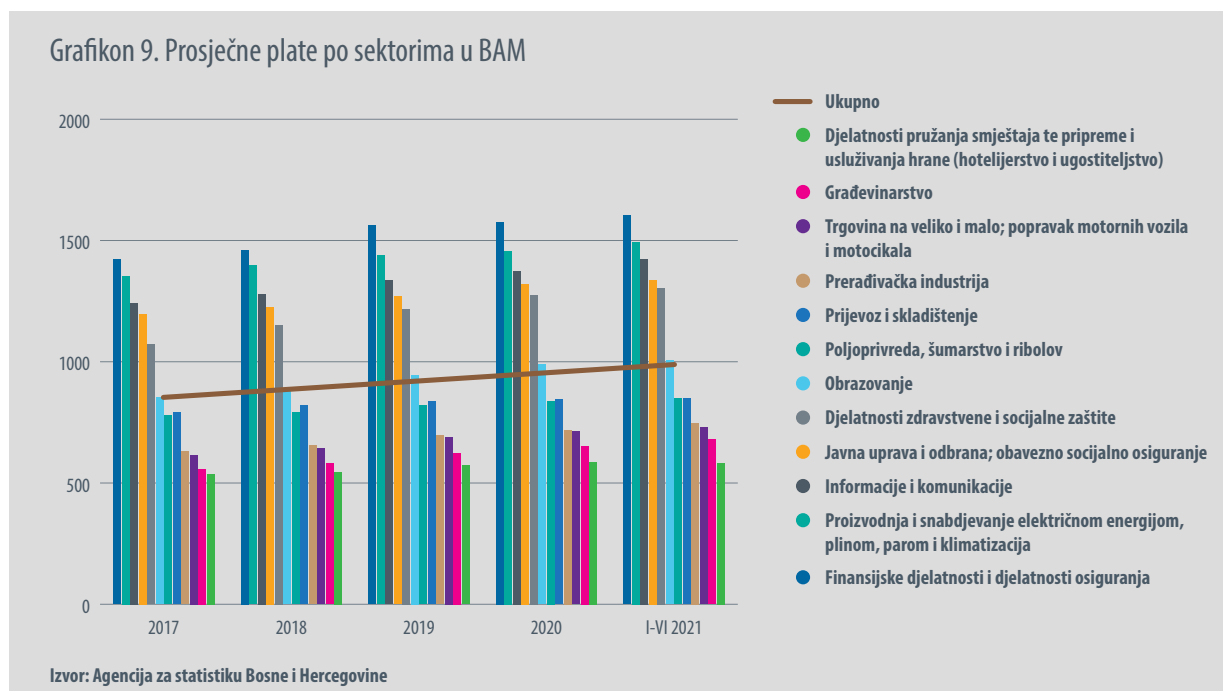
Više od polovine zaposlenih (55% prema posljednjim podacima) zaposleno je u sektorima u kojima je prosječna plata značajno niža od ukupne prosječne plate, koja u prvih šest mjeseci 2021. godine iznosi skoro 1,000KM.⁵ To se prvenstveno odnosi na sektore prerađivačke industrije i trgovine, u kojima je polovinom 2021. godine bilo

⁴ Poređenje se vrši s baznim, pretpandemijskim pokazateljima.

⁵ Poljoprivreda, prerađivačka industrija, transport i skladištenje, građevinarstvo, trgovina i hotelijerstvo su sektori u kojima su prosječna primanja niža od prosječne plate na nivou Bosne i Hercegovine (Grafikon 9).

zaposleno 38% od ukupnog broja zaposlenih, a u kojima neto plate iznose nešto više od 700 KM. Ohrabrujuća je činjenica da postoji trend rasta plata u svim sektorima i da plate procentualno najviše rastu u najmanje plaćenim sektorima, kao što je slučaj sa prerađivačkom industrijom i građevinarstvom, koje u prvoj polovini 2021. godine bilježe porast prosječnih primanja za nešto više od 4% u odnosu na prethodnu godinu (Grafikon 9).⁶

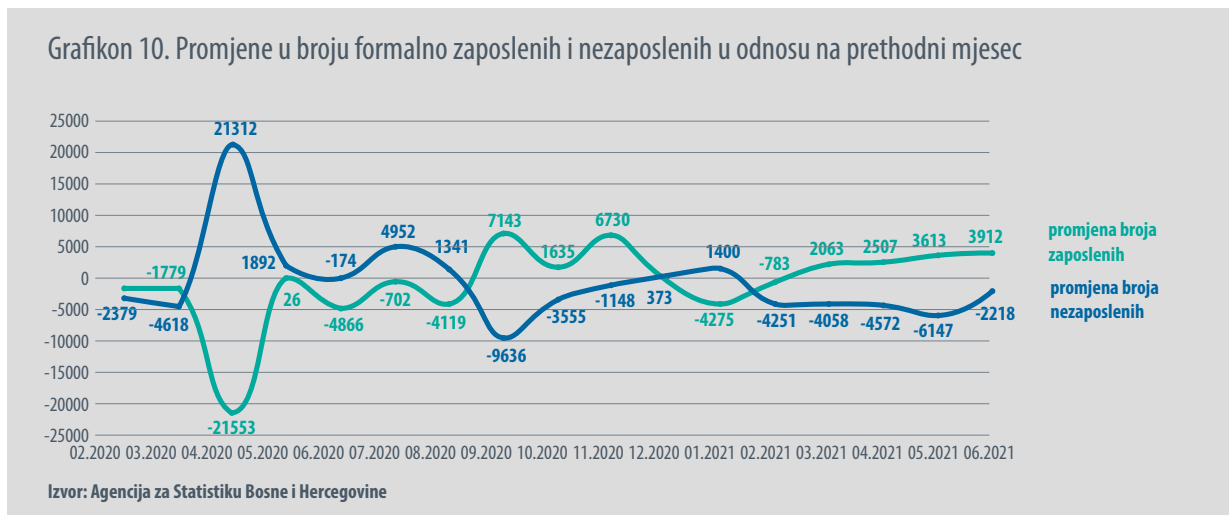
Gledajući promjene u platama na mjesečnom nivou u periodu pandemije (Grafikon A1.), vidljivo je da je do najvećeg pada mjesečnih primanja došlo u sektorima gdje je obavljanje aktivnosti bilo onemogućeno ili značajno smanjeno zbog restrikcija uvedenih kao odgovor na pandemiju. U isto vrijeme, to su sektori čiji zaposlenici primaju najniže plate (u prvom redu ugostiteljstvo i hotelijerstvo), te je kriza dodatno pogoršala već loš položaj najranjivih kategorija u društvu. S druge strane, plata zaposlenih u javnom sektoru je blago rasla i u pandemijskom periodu. U Bosni i Hercegovini, kao i u cijelom regionu, jaz u platama između javnog i privatnog sektora privlači mlade talente, što potencijalno umanjuje razvoj privatnog sektora i konkurentnost ekonomije (Zhongming, Wangqiang i Wei, 2021; Vladislavljević, 2020).

S obzirom na postojanje podataka o kretanju broja formalno zaposlenih na mjesečnom nivou, njihovim pregledom imat ćemo bolji uvid u promjene uslijed pandemije. Uvidom u indikatore tržišta rada jasno se može vidjeti utjecaj pandemije na kretanje broja nezaposlenih i zaposlenih. Za razliku od podataka o stopi zaposlenosti/nezaposlenosti, podaci o promjenama u broju zaposlenih pokazuju da su kretanja na tržištu rada bila povezana s brojem novozaraženih i mjerama vlada koje su donesene s ciljem smanjenja broja novozaraženih. Od aprila 2020. godine nakon uvođenja mjera zatvaranja,

⁶ Rast plata u ovim sektorima je iznosio i preko 7% na godišnjem nivou prije pandemije.

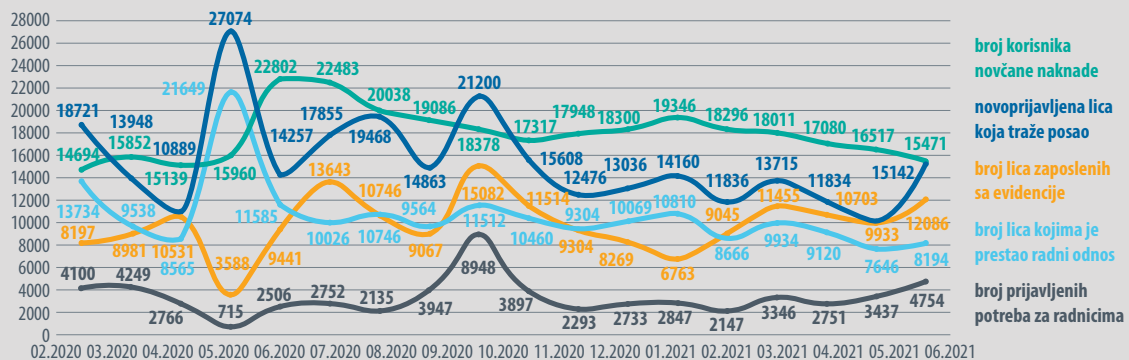
može se primijetiti snažan pad zaposlenosti te istodoban rast nezaposlenosti. Između marta i jula 2020. godine formalno je registrirano povećanje broja nezaposlenih za 28.000. Ljetne mjesece karakteriše poboljšanje epidemiološke situacije i popuštanje restriktivnih mjera, što se pozitivno odražava na kretanje broja zaposlenih/nezaposlenih. Septembar, mjesec koji je tipičan za zapošljavanje u javnom sektoru te ulasku nove radne snage na tržište rada, pretežno diplomiranih studenata i srednjoškolaca, donosi značajno povećanje broja zaposlenih i smanjenje broja nezaposlenih. Pozitivan trend se nastavio sve do kraja 2020. godine, kad je nastupio vrhunac prvog vala pandemije te su ponovno uspostavljene stroge mjere kretanja. Dolaskom proljeća i poboljšanjem epidemiološke situacije i stanje na tržištu rada se počinje oporavljati. S vrhuncem prvog vala pandemije u zimu 2020. godine bilježimo i povećanje nezaposlenosti i smanjenje broja zaposlenih.

Uvidom u pokazatelje javnih službi za zapošljavanje, može se uočiti velika sličnost s prethodnim grafikonom. Vidljivo je da je reakcija tržišta rada na proglašenje globalne pandemije i uvođenje strogih mjera kretanja uvelike utjecala na broj korisnika novčane naknade, što ne iznenađuje s obzirom na snažan rast nezaposlenosti. U aprilu 2020. godine, može se uočiti da je pad zaposlenosti vidljiv na Grafikonu 11 usko povezan s manjom potražnjom za radnicima te nemogućnošću zavoda za zapošljavanje da pronađu adekvatan posao novoprijavljenim licima. Broj lica zaposlenih sa evidencije podložan je velikim fluktuacijama, što se može pripisati i mjerama vlade. Naime, u svrhu održavanja zaposlenosti, vlade su donijele cijeli set mjera, a neke su se odnosile i na mjere zapošljavanja osoba koje su registrirane kao nezaposlene u zavodu za zapošljavanje. Septembar 2020. godine donio je rast gotovo svih pokazatelja. Broj novoprijavljenih lica koja traže posao može se pripisati ulasku nove radne snage na tržište rada, odnosno diplomiranih studenata i onih sa završenom srednjom školom. Oporavkom ekonomske aktivnosti u proljeće 2021. godine povećala se i potražnja za radnicima te istodoban pad korisnika novčane naknade te povećanjem zaposlenosti osoba registriranih kod zavoda.

Grafikon 11. Pokazatelji iz evidencije javnih službi za zapošljavanje

Izvor: Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine

U 2020. godini na evidenciju službi za zapošljavanje na teritoriju Bosne i Hercegovine prijavljeno je 199.395 osoba, što je više od 14.220 (ili 7,68%) u odnosu na prethodnu godinu. U istoj godini, sa evidencija službi za zapošljavanje zaposleno je 118.759 osoba, što je za 24.307 (ili 17%) manje u odnosu na 2019. godinu. Broj lica kojima je prestao radni odnos u 2020.godini veći je za 12.022 osobe u odnosu na isti period u 2019. godini. U prvoj godini pandemije, zabilježen je značajan pad broja prijavljenih potreba za radnicima, i to za 21.510 (34,4%) u odnosu na 2019. godinu. No, najveću promjenu bilježimo u vezi s brojem korisnika novčane naknade, koji je veći za 62.289 korisnika u odnosu na prethodnu godinu. Broj korisnika naknade je postepeno opao u trećem kvartalu, no rastući trend je zabilježen u razdoblju od novembra 2020. do januara 2021. godine, nakon čega kreće opadajući trend u prvoj polovini 2021. godine.

Podaci za prvih šest mjeseci 2021. godine pokazuju oporavak tržišta rada u odnosu na isti period 2020. godine; broj novoprijavljenih koji traže posao manji je za 26.089 (ili 25,4%) osoba u odnosu na isti period 2020. godine, dok je broj lica zaposlenih sa evidencije povećan za 5.604 (tj. povećanje od 10,3%). Istovremeno, potražnja za radnicima povećana je za 12,8% (ili 2.194 osobe).

Poredeći podatke za 2021. godinu s istim periodom u pretpandemijskoj 2019. godini, zaključci nisu uniformni. Po osnovu pokazatelja potražnje, a to se prvenstveno odnosi na broj novoprijavljenih lica koja traže posao, bilježimo manji broj prijave na evidenciju u prvih šest mjeseci 2021. godine u odnosu na isti period 2019. godine, i to za 6.734 osobe. Međutim, pokazatelji ponude na tržištu rada za prvih šest mjeseci 2021. godine ukazuju na to da ponuda nije dosegla pretpandemijski nivo. Naime, broj lica zaposlenih sa evidencije i broj prijavljenih potreba za radnicima manji je za 13.699 i 12.094 osobe tim redoslijedom, u odnosu na isti period 2019. godine.

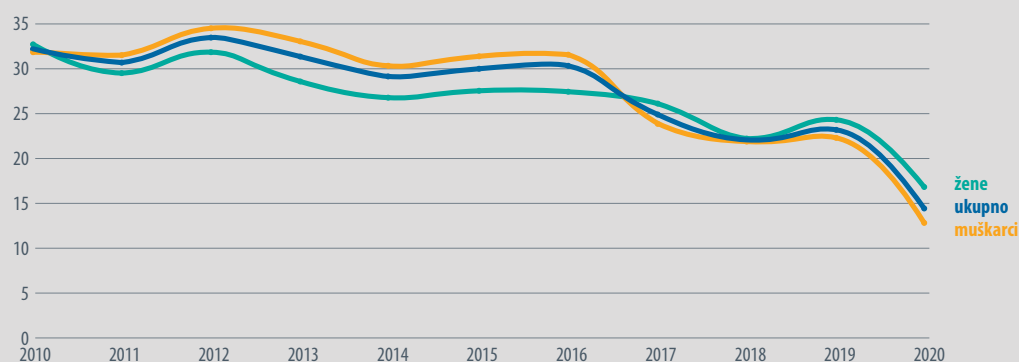
Na osnovu posmatranih pokazatelja po mjesecima (Grafikon 11), vidljivo je da je najveći udar na tržištu rada bio u aprilu 2020. godine, u mjesecu kada je proglašeno vanredno stanje i uvedena zabrana i ograničenje rada za neesencijalne sektore na području cijele Bosne i Hercegovine. Ilustracije radi, u odnosu na april 2019. godine, u aprilu 2020. godine broj novoprijavljenih osoba na evidenciju povećan je za skoro 110%, broj lica kojima je prestao radni odnos porastao je za 126%, dok je iskazana potreba za radnicima

smanjena za 92% u odnosu na april 2019. godine. I dok imamo promjenjiv trend u ostatku 2020. godine, koji je odraz epidemiloške situacije, od kraja 2020. godine, primijetan je trend oporavka po svim indikatorima, s izuzetkom mjeseca februara 2021. godine.

Iako primanja i broj formalno zaposlenih nisu bili u značajnom padu, najveći utjecaj krize mogu da očekuju pojedinci zaposleni u neformalnoj ekonomiji. U posljednoj deceniji, procenat neformalno zaposlenih ima opadajući trend. Međutim, najveći pad je zabilježen u 2020. godini, kada bilježimo rekordno nizak procenat zaposlenih u neformalnoj ekonomiji na nivou od 14,3%, što predstavlja pad od skoro 7 procentnih poena u odnosu na prethodnu godinu (Grafikon 12). Ovo su podaci iz Anketе o radnoj snazi koji, kako smo ranije naveli, nisu uporedivi sa prethodnim godinama, te su dijelom odraz promjene metodologije prikupljanja podataka, a ne stvarnog stanja na tržištu rada.

Grafikon 12. Udio neformalne zaposlenosti, po spolu

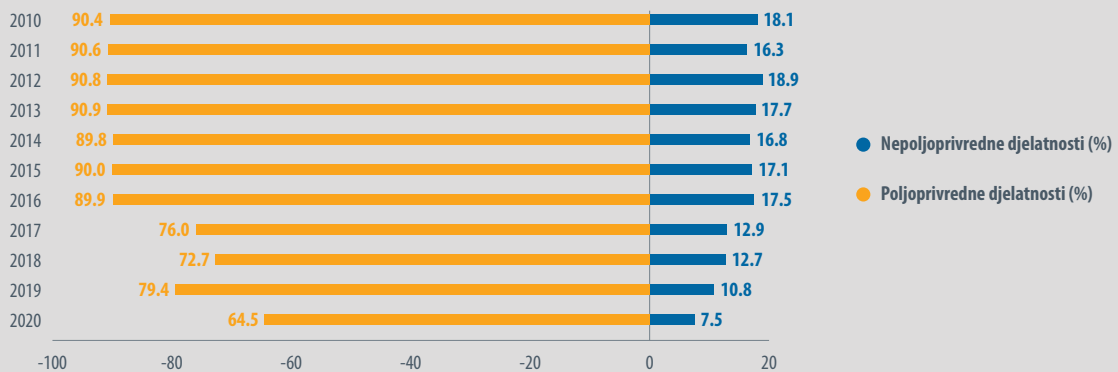
Izvor: Međunarodna organizacija rada

Ovakvi nalazi su u skladu s globalnom situacijom na tržištu rada. Izveštaji međunarodnih organizacija su ukazali na to da je kriza uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 posebno izložila riziku radnike zaposlene u neformalnoj ekonomiji, koji su zaposleni u sektorima u kojim je, uslijed zatvaranja, došlo do najvećih gubitaka radnih mjesta i najvećeg smanjenja primanja (ILO, 2020b). Kriza je samo produbila postojeće rizike s kojima se susreću ovi radnici, u prvom redu nepostojanje mehanizma za smanjenje posljedica pada prihoda i nezaposlenosti. Sličan trend bilježimo za oba spola. Naime, od 2018. godine bilježimo veći procenat žena zaposlenih u neformalnoj ekonomiji, dok se tokom pandemije taj jaz produbio. Razlike po spolu su manje nego u većini ekonomija Zapadnog Balkana. Tako je, naprimjer, procenat žena u neformalnoj ekonomiji na Kosovu* čak dvostruko veći nego procenat muškaraca.

Radu u neformalnoj ekonomiji u najvećem procentu su izloženi zaposleni u poljoprivredi. Tako je u 2020. godini, čak 64,5% zaposlenih u poljoprivredi radilo u neformalnoj ekonomiji, dok je u ostalim sektorima taj procenat iznosio samo 7,5%.

Grafikon 13. Distribucija neformalnih radnika po sektorima ekonomske aktivnosti

Izvor: Međunarodna organizacija rada

Procjene međunarodnih organizacija pokazuju da je došlo do značajnog pada primanja zaposlenih, posebno u neformalnom sektoru. U nedostatku ostalih prihoda i bez prava na novčanu naknadu, neformalni radnici su u velikom riziku od ekstremnog siromaštva. Većem riziku od siromaštva su izloženi i radnici koji imaju ugovore na određeno vrijeme, koji ne rade puno radno vrijeme te samozaposleni (ILO, 2021).

5. Nalazi istraživanja tržišta rada u Bosni i Hercegovini u 2020. godini

Saradnjom entitetskih zavoda za zapošljavanje, kao i Zavoda za zapošljavanje Brčko Distrikta, uz tehničku pomoć projekata finansiranih iz EU (Projekat "Unapređenje istraživanja tržišta rada"), razvijena je metodologija i izvršeno anketiranje poslodavaca u 2020. godini. Istraživanje je imalo za cilj da prikupi podatke o indikatorima poslovanja i promjenama u zaposlenosti firmi na području entiteta i Brčko Distrikta u 2020. godini, te o očekivanjima firmi po osnovu indikatora zaposlenosti i poslovnih rezultata za 2021. godinu. Antekne upitnike su popunjavala ovlaštena lica unutar firme (vlasnici, menadžeri i menadžeri ljudskih resursa), koja su imala saznanja o stvarnim pokazateljima za 2020. godinu i planovima za 2021. godinu.

Podaci su prikupljeni u decembru 2020. godine. Anketni upitnik je omogućio davanje uvida u ostale podatke relevantne za pregled stanja na tržištu rada, kao što je proces regrutiranja radnika i rješavanja problema viška radnika, mjere koje su provedene kao odgovori na pandemiju bolesti COVID-19, saradnja sa zavodima za zapošljavanje, ali i problemi u vezi s kvalifikacijskom strukturom radnika, te spremnost za ulaganje u obuku i prekvalifikaciju nezaposlenih i studenata.

5.1. Metodologija i uzorak

Uzorak za anketiranje dobiven je korištenjem metode stratificiranog slučajnog uzorka na osnovu master uzorka od 20.200 poslodavaca dobivenog iz Porezne uprave i dodavanjem kompanija koje nisu na listi Porezne uprave. Sektor i veličine preduzeća su korištene kao osnovne varijable stratifikacije. Veličina uzorka određena na ovakav način, uz pouzdanost od 95%, daje rezultate u okviru marginalne greške od 2,54%. Slijedeći praksu međunarodnih organizacija, uzorak u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine ne uključuje sektore poljoprivrede, javnu upravu i odbranu, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu (više o metodologiji pogledati u Izvještaju entitetskih zavoda i Zavoda Brčko Distrikta).

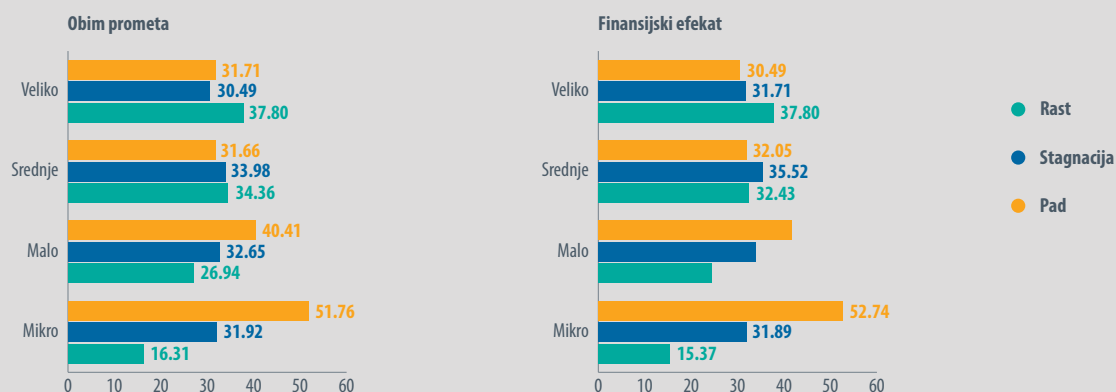
5.2. Trendovi poslovanja u 2020. godini

5.2.1. Obim prometa i finansijski efekti

Poslovanje anketiranih firmi u prvoj godini pandemije ocijenjeno je promjenom pokazatelja poslovanja, obim prometa i prihoda. Ispitanici su okarakterizirali da li je u 2020. godini, u odnosu na prethodnu, došlo do pada, stagnacije ili rasta prometa i prihoda, a njihovi odgovori sumirani su na sljedećem grafiku. Uporedo su prikazana oba pokazatelja grupirana po veličini firme.

Grafikon 14. Promjene u pokazateljima poslovanja anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih kompanija)

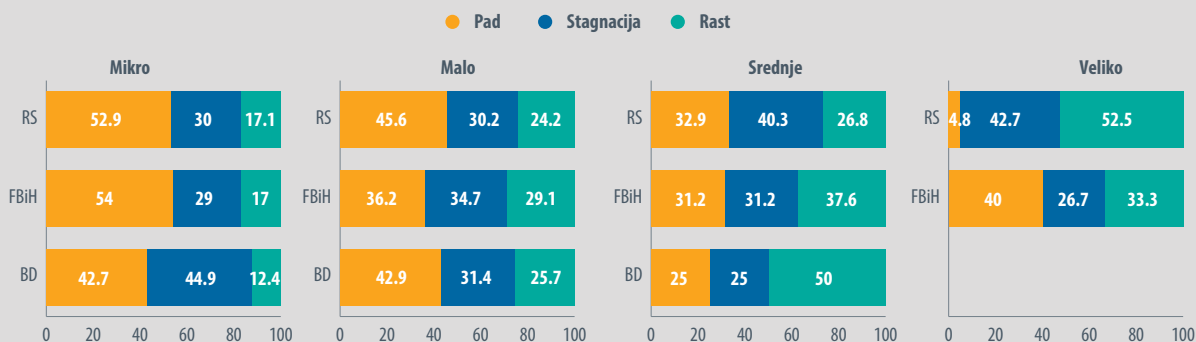

Najveći pad prihoda i obima prometa bilježimo kod mikro i malih firmi; preko 50 % mikro firmi i oko 40 % malih firmi su zabilježile pad prometa i prihoda. S druge strane, anketni podaci ukazuju na to da su veće firme zabilježile manji pad, gdje je samo jedna trećina anketiranih velikih firmi zabilježila pad prometa i profita, dok je u isto vrijeme skoro 38% velikih firmi zabilježilo rast prometa i prihoda. Statistički testovi također potvrđuju da postoji statistički značajna razlika između pokazatelja poslovanja poslodavaca u zavisnosti od veličine poslodavca ($\chi^2=79.84$, $p=0.000$).

U upitnik distribuiran u Republici Srpskoj uključena su dodatna pitanja o posljedicama krize uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 u 2020. godini na pokazatelje poslovanja. Oko 80% ispitanika je ocijenilo da se kriza negativno odrazila i na finansijski rezultat i na obim prometa, a gotovo jedna petina je taj utjecaj okarakterizirala kao veoma značajan. Slični procenti su zabilježeni i u pogledu utjecaja na prisustvo na postojećim tržištima, te širenje na nova tržišta i uspostavljanje saradnje s novim klijentima.

S obzirom na to da bilježimo veoma slične rezultate za oba pokazatelja, dalje ćemo se fokusirati samo na finansijski rezultat. Sljedeći grafikon pokazuje prethodno analizirane podatke po entitetima i Brčko Distriktu.

Grafikon 15. Promjene u finansijskom rezultatu anketiranih firmi u 2019-2020. (% anketiranih firmi), po veličini firme i entitetima

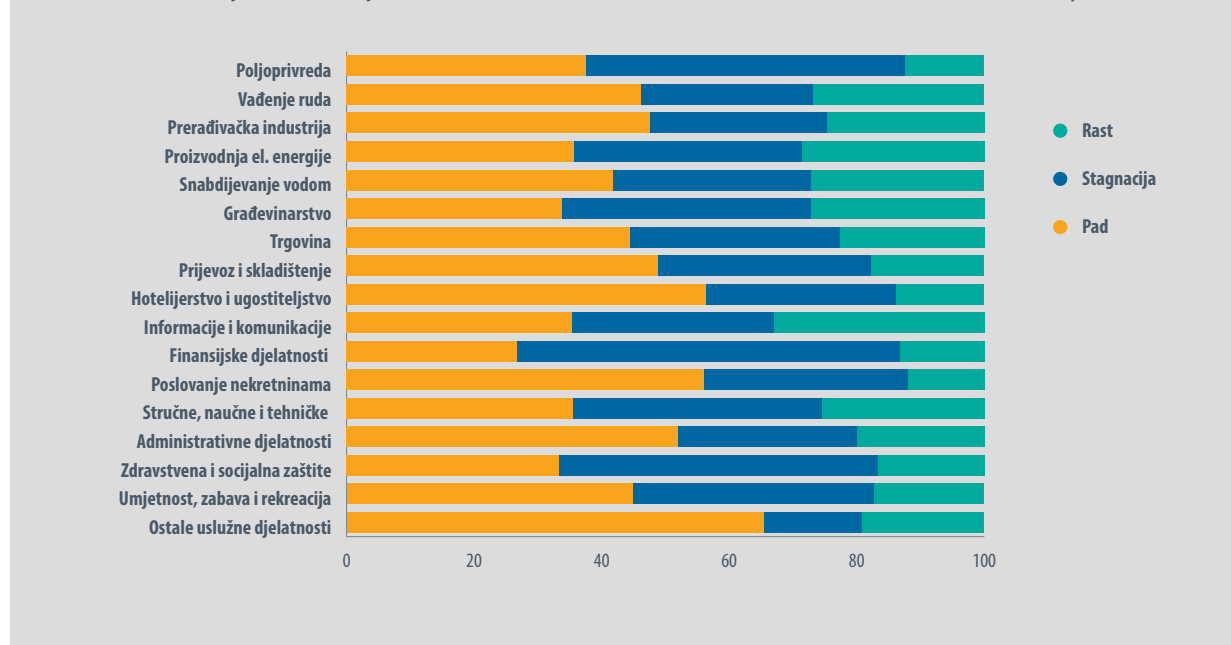

Situacija se donekle razlikuje po entitetima/Distriktu. Grafikon 15 pokazuje da većina mikro kompanija u Brčko Distriktu očekuje stagnaciju prometa, za razliku od mikrokompanija u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, koje većinom očekuju pad. Međutim, najveće razlike su zabilježene u očekivanjima velikih firmi; dok 40% velikih firmi iz Federacije Bosne i Hercegovine očekuju pad promet, taj procenat iznosi samo 5% u Republici Srpskoj. Nismo prikazali rezultate za Brčko Distrikt, jer je u anketi učestvovala samo jedna velika kompanija iz Brčko Distrikta.

Sektorska distribucija ukazuje na to da postoje razlike u pokazateljima poslovanja u 2020. godini po sektorima (Grafikon 14). Firme u sektorima hotelijerstva i posluživanja hrane, ostalim uslužnim djelatnostima, te poslovanje nekretninama su najviše pogođene krizom te je natpolovična većina (58%, 65 % i 56%, tim redoslijedom) prijavila pad prihoda. Shodno očekivanjima, anketirane kompanije u IT sektoru su u najvećem procentu prijavile rast prihoda u 2020. godini (skoro 32%). Stagnacija je najviše prisutna u finansijskom sektoru (60% firmi), a zatim slijede sektori zdravstva i poljoprivrede, gdje polovina anketiranih firmi nije imala promjene u odnosu na 2020. godinu. Razlike između sektora su statistički veoma značajne ($\chi^2=59.03$; $p=0.009$).

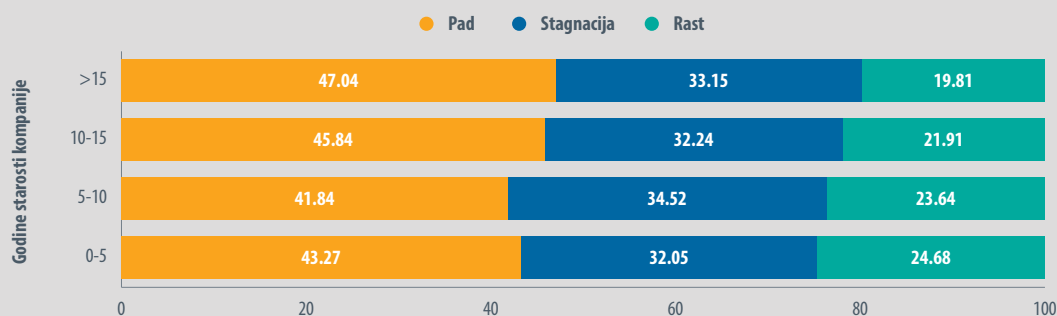
Grafikon 16. Promjene u finansijskom rezultatu anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po sektorima

Kriza se na sličan način odrazila na kompanije bez obzira na godine prisutnosti na tržištu. Starost firmi ne igra veliku ulogu. Vidimo vrlo slična očekivanja u pogledu promjene prihoda u 2020. godini među mlađim firmama (do 5 godina) i firmama koje rade 15 ili više godina. Zapravo, veći udio mlađih preduzeća izvještava da očekuju dobit sljedeće godine od starijih firmi, za razliku od starijih firmi, gdje veći udio starijih firmi očekuje gubitak prihoda. Međutim, te razlike nisu statistički značajne ($\chi^2 = 6,79$; $p = 0,341$).

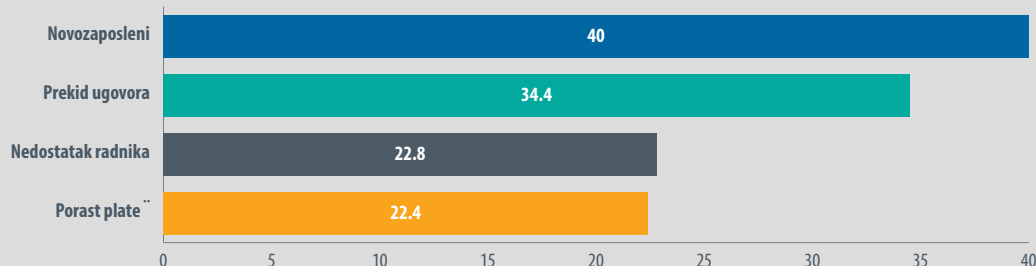
Grafikon 17. Promjene u finansijskom rezultatu anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po starosti

5.2.2. Politika zapošljavanja u 2020. godini

Podaci za anketirane firme pokazuju slične trendove koje smo zabilježili na osnovu makroekonomskih podataka, a to je da pad prihoda ne prati i jednak pad broja zaposlenih. Bilježimo veći procenat poslodavaca koji su prijavili nova zapošljavanja nego otpuštanja u 2020. godini, u odnosu na 2019. godinu. Iako je 34,4% kompanija prijavilo da je došlo do otpuštanja radnika, 40% poslodavaca prijavilo je da su vršili nova zaposlenja (Grafikon 18).

Grafikon 18. Pokazatelji o aktivnostima anketiranih firmi na tržištu rada u 2020. godini

** podaci samo za FBiH i BD

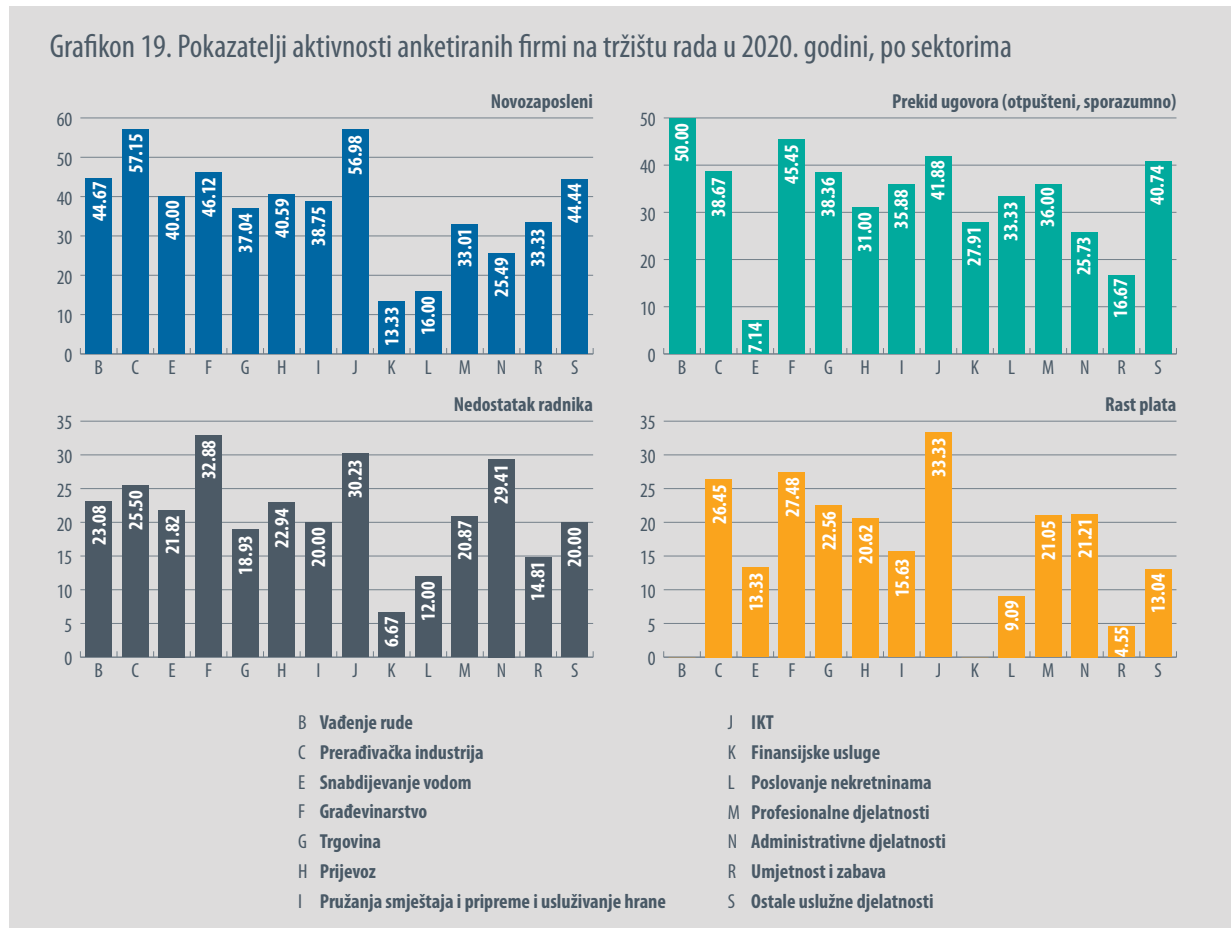
I pored veoma visoke stope nezaposlenosti u državi i negativnih trendova na tržištu rada, anketirani poslodavci potvrđuju da postoji strukturna neravnoteža između ponude i potražnje radnika, te je skoro četvrtina anketiranih poslodavaca prijavila nedostatak radnika.⁷ Sličan je procenat onih koji su prijavili povećanje plata u 2020. godini. Podaci za Federaciju Bosne i Hercegovine i Brčko Distrikt pokazuju da je mnogo veći procenat firmi koje su prijavile nedostatak radnika, prijavile i povećanje plate nego što je slučaj sa onim koji nemaju problema s nedostatkom radnika, a što bi se moglo tumačiti kao način zadržavanja postojećih i privlačenja novih radnika. No, u veoma malom broju

⁷ Procenati su slični za Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku (24.4 i 22.9, tim redoslijedom), dok je manji procenat firmi zabilježen u Brčko Distriktu (oko 14%)

slučajeva je došlo do značajnijeg povećanja plate i, na osnovu podataka za FBiH i BD, u 85% slučajeva ono iznosi do 10%.

Sektorska distribucija pokazuje slične trendove (Grafikon 19).

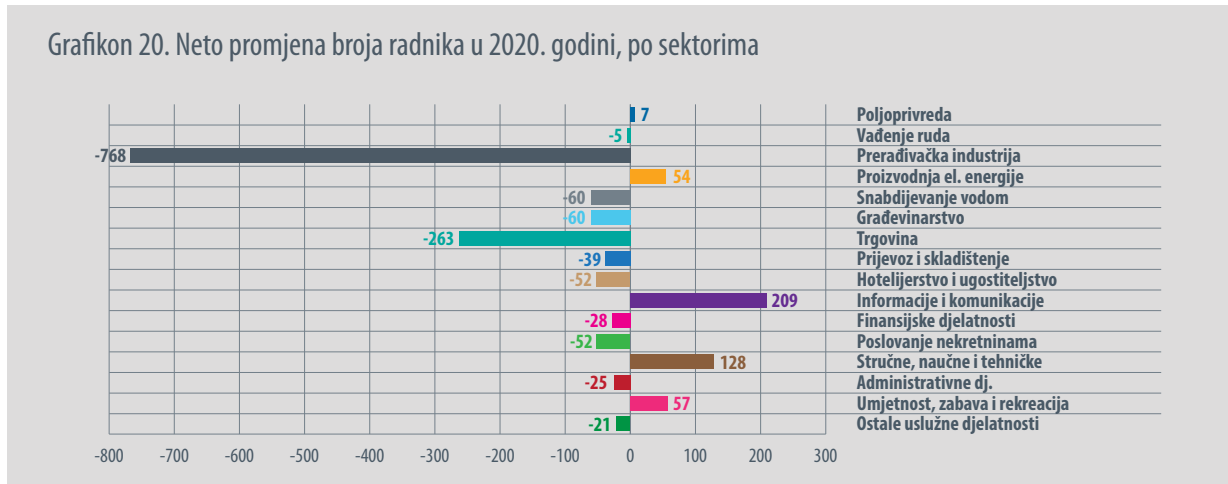
Nedostatak radnika i rast plata su povezani. Sektori koji u najvećem procentu prijavljuju nedostatak radnika su u najvećem procentu povećali plate (prvenstveno se odnosi na IKT, prerađivačku industriju, građevinarstvo). Iste djelatnosti visoko kotiraju po procentu novozaposlenih, ali i po procentu kompanija koje su prijavile prekid ugovora o radu⁸. Sektor kao što je IKT odlikuje velika mobilnost radne snage između kompanija, te je procenat otpuštenih radnika vjerovatno manji nego što je ovdje prikazano. To potvrđuju podaci iz Republike Srpske, gdje bilježimo oko 26% firmi u IKT industriji koje su prijavile otpuštanje radnika. Razloge otpuštanja možemo posmatrati samo za Republiku Srpsku, gdje najveći broj anketiranih firmi navodi smanjenje obima poslovanja i posljedice krize uzrokovane pandemijom kao osnovne razloge otpuštanja.

Međutim, iako su kompanije u većem procentu prijavile nova zapošljavanja nego otpuštanja/prekid ugovora, za stvarni uvid u stanje na tržištu rada potrebno je posmatrati broj radnika. Anketirane firme u 2020. godini su zaposlile ukupno 8.791

⁸ Podaci za Republiku Srpsku odnose se samo na otpuštene radnike, dok podaci za Federaciju Bosne i Hercegovine zajedno posmatraju otpuštanje i sporazumni prekid ugovora o radu i nije moguće napraviti distinkciju između to dvoje.

radnika, ali je u isto vrijeme zabilježen prekid ugovora (otpuštanje i sporazumno) za veći broj radnika, njih čak 9.640. Po sektorima, ukupna promjena u broju radnika (broj novozaposlenih umanjeno za broj onih koji su napustili firmu ili su otpušteni), prikazan je sljedećim grafikonom.

IKT sektor prednjači s brojem novozaposlenih, a slijede ga stručne i tehničke djelatnosti, te umjetnost i zabava. S druge strane, firme koje rade u sektorima koje upošljavaju najveći broj radnika (prerađivačka industrija i trgovina), imaju najveći negativni prirast broja radnika.

Anketni upitnik nam omogućava da ispitamo razloge za nedostatak radnika, a koje možemo podijeliti u dvije velike grupe – one s aspekta samog radnika i kao i one s aspekta društva. Poslodavci su utvrdili da su najveći problemi uslijed kojih dolazi do nedostatka radnika vezani za nedostatna znanja i vještine, neodgovarajuće radno iskustvo, ali i da postoji problem deficitarnih zanimanja. S druge strane, poslodavci smatraju da institucionalna rješenja (porezi, nedovoljna sredstava za obuku i informacije o ponudi radne snage) i zadovoljstvo radnika uvjetima rada i platom u manjoj mjeri utječu na nedostatak radne snage.

Sa aspekta poslodavca

Nedostatak kadra sa traženim zanimanjem

Nedostatak kadra s odgovarajućim radnim iskustvom

Nezadovoljstvo kandidata ponuđenom visinom plaće

Nedostatak kadra sa znanjem i vještinama potrebnim za radno mjesto

Nezadovoljstvo kandidata radnim vremenom i uslovima rada

Udaljenost radnog mjesta od mjesta boravišta/ prebivališta kandidata

Sa aspekta društva/ institucija

Poreska politika (visoka izdvajanja za poreze, doprinose)

Nedostatak podsticajnih sredstava za obuku i zapošljavanje

Nedovoljno informacija o radnoj snazi

Problem neusklađenosti znanja i vještina i zahtjeva tržišta rada je strukturne prirode i nije vezan za krizu izazvanu pandemijom. Skoro jedna trećina ispitanika u anketi "Balkan Barometer 2019" odgovorila je da vještine koje usvoje tokom formalnog obrazovanja nisu dovoljna za posao koji obavljaju (RCC, 2019).

Strukturna neravnoteža karakterizira tržište rada u Bosni i Hercegovini a što se, između ostalog, ogleda u visokoj stopi dugoročno nezaposlenih pojedinaca i mladih, te predstavlja značajan izazov za ekonomiju i poslodavce, u prvom redu zbog nižih potencijala ekonomskog rasta (Halilbašić i sar., 2015; Zhongming, Wangqiang I Wei, 2021).

Neusklađenost znanja i vještina i zahtjeva tržišta rada smanjuju diverzifikaciju i unapređenje poslovnih aktivnosti. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi za 2020. godinu, čak 74,7 % nezaposlenih tražilo je posao duže od godinu dana, dok je stopa nezaposlenosti među mladima do 25 godina starosti dvostruko veća od ukupne i iznosi 36,6%. Svaka peta mlada osoba nije ni u zaposlena niti pohađa obuku. Visoka stopa nezaposlenosti mladih i zaposlenosti u neformalnoj ekonomiji imaju za posljedicu povećanje elastičnosti ponude na tržištu rada i u uvjetima u kojima postoji manjak radne snage (Petreski i sar., 2021).

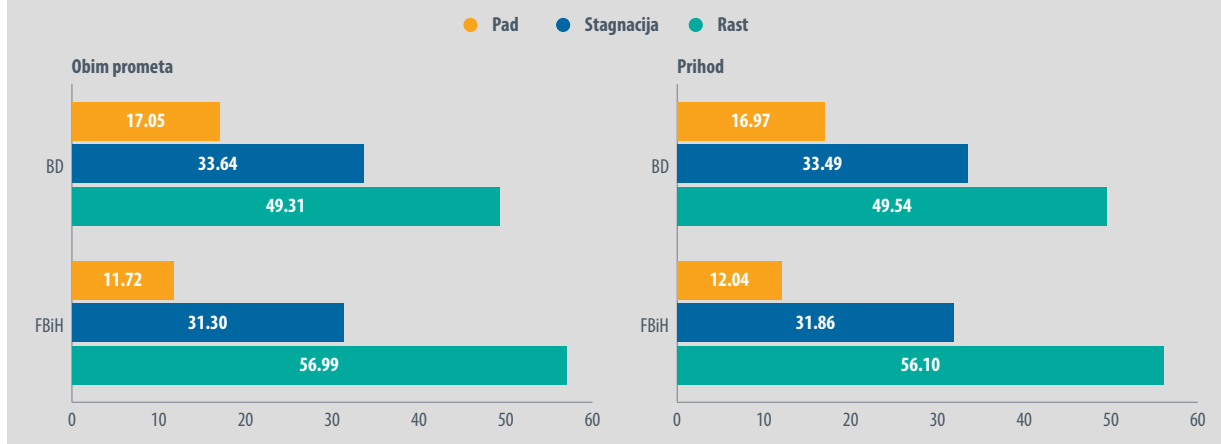
5.3. Procjena poslovanja u 2021. godini

5.3.1. Očekivanja u pogledu finansijskog rezultata i obima poslovanja

Upitnik distribuiran u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu je sadržavao pitanja o očekivanjima u 2021. godini u poređenju s 2020. godinom u pogledu indikatora poslovanja. Na Grafikonu 21 može se vidjeti da većina firmi očekuje poboljšanje kako obima prometa tako i prihoda u narednom razdoblju. U Federaciji Bosne i Hercegovine se čini da su firme optimističnije u pogledu rasta navedenih pokazatelja, dok su u Brčko Distriktu firme opreznije te u većem omjeru očekuju pad pokazatelja u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine.

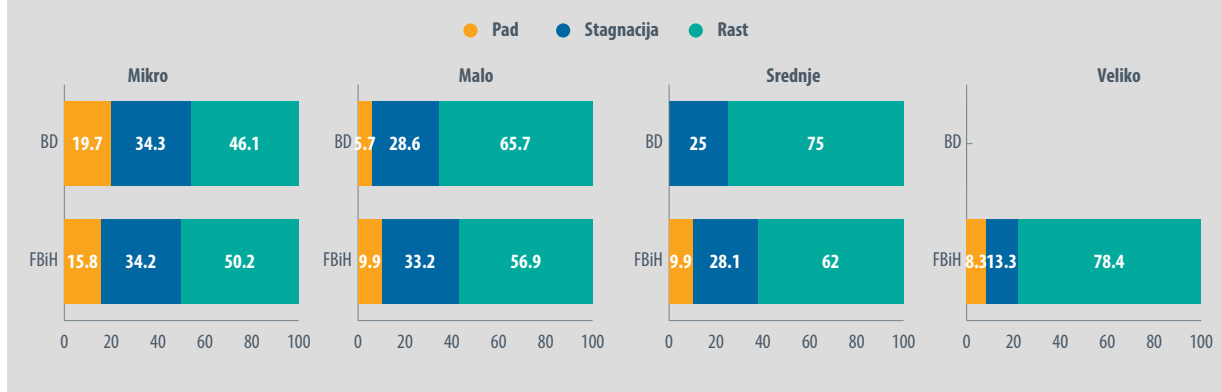

Grafikon 21. Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja firmi u 2021-2020. (% anketiranih firmi), po entitetima i distriktu

Grafikon 22 pokazuje odgovore grupirane po veličini firme. Što je veća firma, to su veća očekivanja u pogledu rasta obima prihoda u 2021. godini.

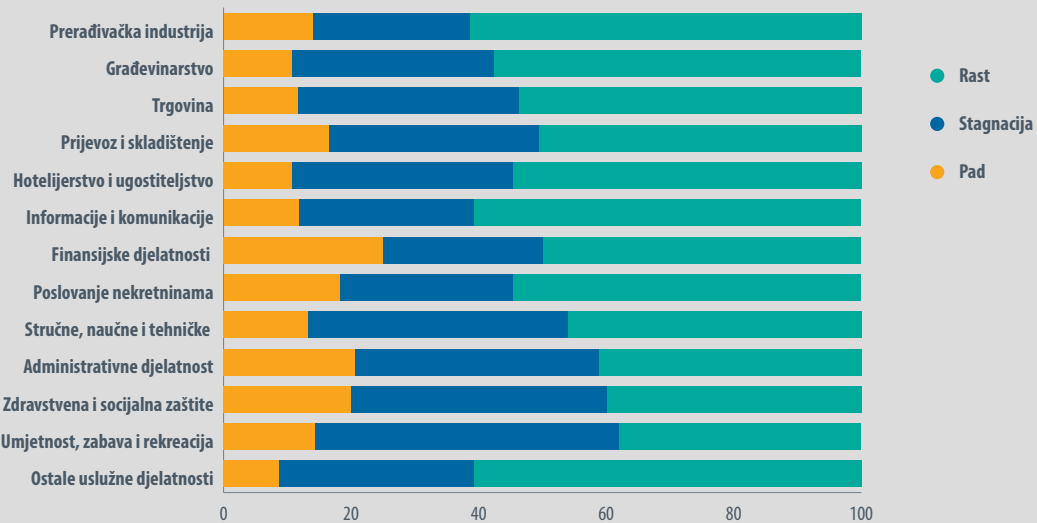
Grafikon 22. Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja anketiranih firmi u 2021-2020. (% anketiranih firmi), po veličini firmi i entitetima

Mikro i male firme, koje su i najviše bile pogođene krizom imaju i najumjerenija očekivanja u pogledu ostvarenih rezultata u 2021. godini. Natpolovična većina anketiranih poslodavaca mikro i malih kompanija očekuje rast u 2021. godini. Izuzetak su male kompanije u Brčko Distriktu, koje u skoro 66% slučajeva očekuju rast. U isto vrijeme, čak 78% velikih firmi u Federaciji Bosne i Hercegovine i 75% srednjih firmi u Brčko Distriktu očekuje povećanje prihoda u 2021. u odnosu na 2020. godinu. Razlike po veličini firme su izuzetno statistički značajne na nivou od 1% ($\chi^2=33,78$; $p=0.000$).

Grafikon 23. Promjene u očekivanjima za pokazatelje poslovanja anketiranih firmi u 2020-2019. (% anketiranih firmi), po sektorima

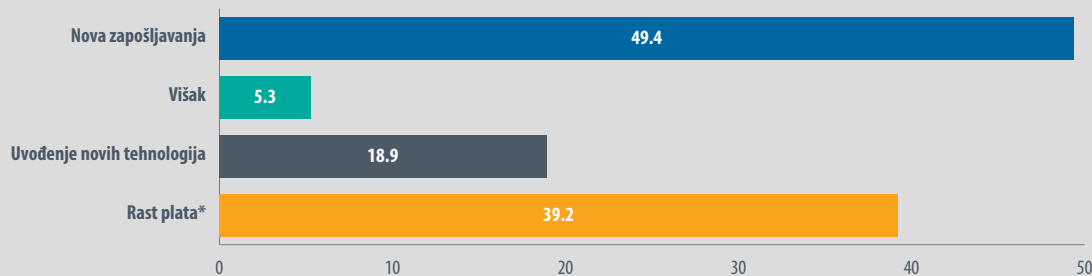
U većini sektora firme očekuju rast prihoda u 2021. godine (Grafikon 23). Očekivane promjene su dosta uniformne po različitim sektorima te, iako postoje određene razlike, te razlike nisu statistički značajne ($\chi^2=41.32$; $p=0.249$). IKT sektor se izdvaja i po očekivanom rastu prihoda u budućnosti, koje je prijavilo 61% firmi unutar IKT sektora. Sličan udio firmi u sektoru prerađivačke industrije i sektoru ostalih usluga su optimistični u pogledu prihoda koje očekuju da će ostvariti u 2021.godini. Većina firmi u najpogođenijim sektorima očekuju oporavak i povećanje prihoda. Finansijski sektor, koji nije imao većih promjena prihoda u 2020. godini, u najvećem broju slučajeva očekuje pad prihoda u 2021. godini. Iako u upitniku nisu navedeni razlozi u pogledu finansijskog sektora, možemo ih tražiti u bojazni da će bankarsko poslovanje biti ugroženo kada prestanu fiskalne i monetarne mjere pružanja pomoći privredi. Sudeći prema raspoloživim podacima o bruto dodanoj vrijednosti finansijskog sektora za prvi kvartal 2021. godine, ta bojazan nije bila opravdana, jer je došlo da rasta bruto dodane vrijednosti u prvom kvartalu 2021. godine.

5.3.2. Potrebe za radnicima i obukom u 2021. godini

Kao i u pogledu pokazatelja poslovanja, očekivanja poslodavaca su optimističnija u smislu potreba za radnicima u 2021. godini (Grafikon 24).

Grafikon 24. Pokazatelji očekivanih zapošljavanja anketiranih firmi u 2021. godini (u %)

* podaci samo za FBiH i BD

Skoro polovina poslodavaca očekuje nova zapošljavanja u 2021. godini, dok je broj ugroženih radnih mjesta značajno smanjen i samo 5,3% očekuje da će imati višak radnika. Povećan je i postotak firmi koje planiraju povećati plate na 40%. U Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj, postotak firmi koje očekuju nova zapošljavanja u 2021. godini prelazi 50%, dok je u Brčko Distriktu taj postotak gotovo upola manji. Samo 5% anketiranih očekuje višak radnika u 2021. godini. Nešto veći postotak (više od 7%) firmi u Federaciji Bosne i Hercegovine, u poređenju s ostatkom zemlje, očekuje višak radnih mjesta u 2021. godini.

Posmatrano po sektorima, najveći procenat firmi koje djeluju u administrativnom sektoru očekuje nova zapošljavanja (skoro 65%), a zatim slijede građevinarstvo i IT sektor (Grafikon 25). To su ujedno i sektori koji su u najvećem procentu prijavili nedostatak radnika u 2020. godini. Ohrabrujuće je da su sektori s najnižim prosječnim platama i sektori koji su bili najpogođeniji pandemijom, a to se u prvom redu odnosi na prerađivačku industriju, građevinarstvo i hotelijerstvo, u najvećem procentu prijavili da očekuju povećanje plata u 2021. godini (Grafikon 25). Međutim, i dalje veliki procenat (gotovo 90%) planira skromna povećanja plata do 10%.

Grafikon 25. Pokazatelji očekivanih zapošljavanja anketiranih firmi u 2021. godini, po sektorima

Poslodavci u sektoru finansija u najvećem procentu očekuju višak radnika, a isti procenat firmi planira uvesti nove tehnologije. No, kao osnovni razlog viška radnika navodi se smanjenje obima proizvodnje, a ne promjene u načinu poslovanja. Smanjenje obima poslovanja je i najčešće navedeni razlog za očekivani višak radnika u svim sektorima, a koji kao osnovni razlog navodi 66% poslodavaca. Za razliku od Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko Distrikta, upitnik distribuiran u Republici Srpskoj je anketiranim poslodavcima ponudio da kao odvojene razloge navedu smanjenje obima proizvodnje i posljedice krize uzrokovane pandemijom, što je opcija koju je naznačilo 63% ispitanika.

Gotovo 20% anketiranih poslodavaca planira uvesti nove tehnologije. Čak i prije pandemije bolesti COVID-19, postojala je bojazan da će digitalizacija, automatizacija i tehnološka unapređenja dovesti do značajnih strukturnih promjena na tržištu i povećanja tehnološkog viška. Pregled literature ne ukazuje jasno da postoji negativan efekat automatizacije na ukupan nivo zaposlenosti. Ono što i dalje zabrinjava jeste kako će se ti procesi odraziti na ranjive kategorije na tržištu rada, u prvom redu niskokvalificirane radnike i radnike ns niskim nivoom IT vještina⁹. Dodatni problem predstavlja što se ti radnici u manjoj mjeri uključuju u programe obuke, treninga i prekvalifikacije (OECD, 2019; 2021). Predviđanja su da će se procesi uvođenja novih tehnologija kontinuirano

⁹ Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine za prvi kvartal 2021. godine, samo 75,5% populacije u Bosni i Hercegovini ima pristup internetu.

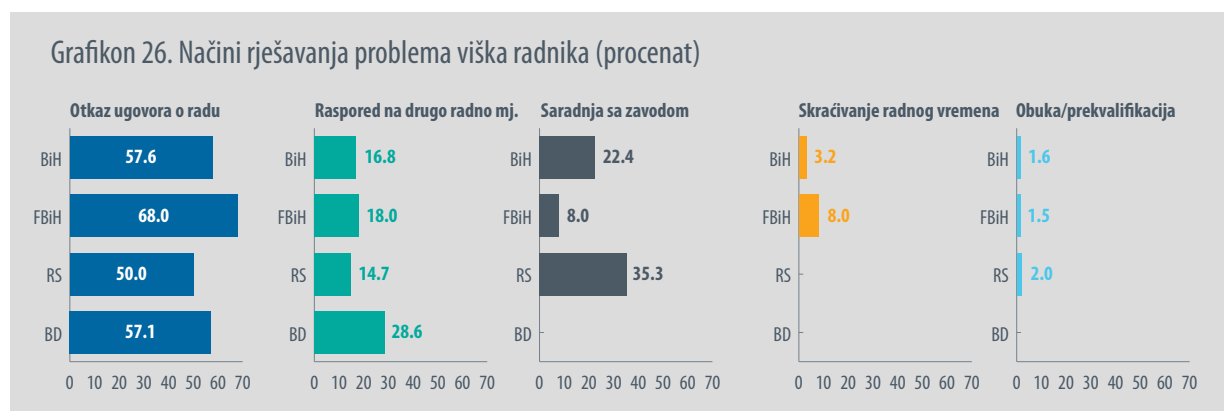
nastaviti, možda čak i u povećanom obimu nakon krize (WEO, 2020).

Po podacima iz ankete ne čini se da postoji velika opasnost da će uslijed procesa automatizacije veliki broj radnika biti tehnološki višak u 2021. godini. Od firmi koje su prijavile da očekuju viškove radnika u 2021. godini, samo njih 8% je navelo da je višak uzrokovan promjenom načina proizvodnje/uslijed tehnoloških viškova.

U isto vrijeme, od ukupnog broja anketiranih, njih 18,9% je navelo da planira uvesti nove tehnologije koje će zahtijevati dodatnu obuku uposlenih. Najveći procenat kompanija koje planiraju uvesti nove tehnologije je iz sektora ostalih uslužnih djelatnosti i IKT sektora (Grafikon 25).

Za preko 80% firmi koje planiraju uvesti nove tehnologije, bit će potrebno provesti obuku u pogledu konkretnog radnog mjesta, u 35% slučajeva obuka se odnosi na stjecanje IKT vještina, učenje stranog jezika i upravljanje projektima, dok je četvrtina anketiranih naznačila da će uvođenje tehnologije zahtijevati dokvalifikaciju/prekvalifikaciju radnika.

Problem viška radnika se najčešće rješava uručanjem otkaza ugovora o radu (Grafikon 26).

Više od polovine anketiranih planira otkazati ugovor o radu zaposlenicima čije usluge nisu potrebne na poziciji koju obavljaju. Gledajući po entitetima, to je dominantan način rješavanja problema za 68% poslodavaca u Federaciji Bosne i Hercegovine koje očekuju višak radnika, za razliku od 50% u Republici Srpskoj. Blizu 17% poslodavaca u Bosni i Hercegovini planira da izvrši preraspodjelu radnika na drugo radno mjesto/organizaciju, dok je taj procenat u Brčko Distriktu gotovo 30%.

Značajan procenat poslodavaca u Republici Srpskoj (35%) saraduje sa Zavodom za zapošljavanje Republike Srpske kako bi riješili problem viška radnika, dok je taj procenat u Federaciji Bosne i Hercegovine samo 8%. Aktivnija uloga javnih službi za zapošljavanje u Republici Srpskoj čini se da odražava reformske procese i revidirani zakonodavni okvir u RS u 2018. godini, koji su imale za cilj da smanje administrativni teret zaposlenih u službama i da im se omogući pružanje aktivnije podrške poslodavcima i tražiocima posla (ETF, 2020).

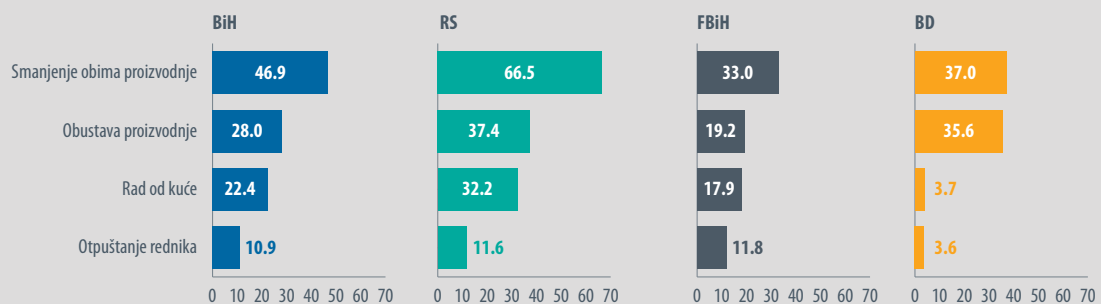

5.4. Odgovor na COVID-19

Kriza uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 ukazala je na nedostatke radnog prava u oba entiteta, a posebno su se aktuelizirala pitanja organizacije rada na daljinu i zaštite radnih mjesta.

Poslodavci u Bosni i Hercegovini, kao i poslodavci širom svijeta, u velikoj mjeri su bili primorani promijeniti način poslovanja kao odgovor na globalnu zdravstvenu krizu. Većina poslodavaca u Bosni i Hercegovini je smanjila obim proizvodnje, dok su neki bili primorani i da privremeno ili trajno obustave proizvodnju (Grafikon 27). Rad od kuće je bio izbor za značajan procenat poslodavaca. Rad od kuće je u većoj mjeri bio zastupljen u Republici Srpskoj, dok je samo nešto manje od 4% poslodavaca u Brčko Distriktu organiziralo poslovanje na takav način. Primjetne su razlike u načinima reakcije poslodavaca na krizu po entitetskim jedinicama, te vidimo da su firme u Republici Srpskoj u većem procentu prijavile da su bile primorane poduzeti neki od navedenih mjera (Grafikon 27). U Federaciji Bosne i Hercegovine 15% firmi nije preduzelo nikakve mjere, dok na osnovu anketnih pitanja nismo mogli provjeriti koliki je taj procenat u Republici Srpskoj. Kao što smo imali priliku vidjeti iz prethodnih analiza, i ovi podaci pokazuju da je otpuštanje radnika mjera koja je u manjem procentu korištena kao odgovor na krizu.

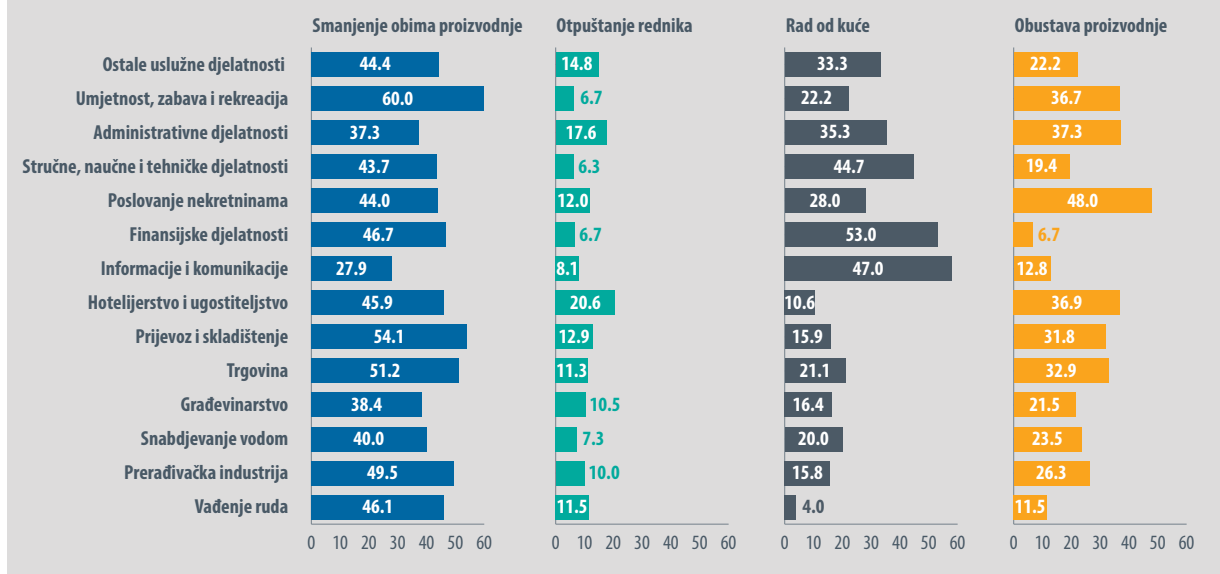
Grafikon 27. Načini reakcija firmi na COVID-19 (procenat)

Sektorski pregled mjera donosi očekivane rezultate (Grafikon 28).

Grafikon 28. Odgovor poslodavaca na krizu uzrokovanu bolešću COVID-19, po sektorima (u procentima)

Kako je i očekivano, sektori umjetnosti i zabave, hotelijerstva i ugostiteljstva, te poslovanje nekretninama su u najvećem procentu bili primorani smanjiti ili obustaviti aktivnosti. Ti su sektori ujedno u najvećem procentu prijavili da su, uslijed krize, bili primorani otpustiti radnike. S druge strane, IKT sektor i finansijske djelatnosti, zbog prirode posla, su u najvećem procentu bili u mogućnosti organizirati rad od kuće.

5.5. Saradnja s javnim službama za zapošljavanje

Službe za zapošljavanje imaju ključnu ulogu u rješavanju problema nezaposlenosti, putem mjera poput subvencioniranja plate, savjetovanja o karijeri, stručnog osposobljavanja i usluga pronalaska zaposlenja. Programi i izvori finansiranja nisu isti u entitetskim zavodima i Zavodu za zapošljavanje Brcko Distrikta, no ono što je zajedničko svima jeste da je subvencioniranje plata i doprinosa najčešće korišteni program (Balavac, Omerović i Markuš, 2021). Subvencioniranje plata potiče poslodavce, ne samo da zapošljavaju nove radnike, već i da održe postojeća radna mjesta smanjenjem troškova rada (Almeida, Orr i Robalino 2014; Kluve 2010), što se činilo kao prikladna mjera u periodu pandemije bolesti COVID-19. Literatura nije saglasna u pogledu efikasnosti programa zapošljavanja (Card i sar., 2018). Veoma mali broj programa u Bosni i Hercegovini je evaluiran, a postojeće evaluacije pokazuju pozitivane kratkoročne efekte (Balavac i Posadas, 2019).

Međutim, iako značajan dio posla službi za zapošljavanje predstavljaju zadaci koji se ne odnose na zapošljavanje, poput upravljanja socijalnim davanjima, postoje naponi da se reformiraju službe za zapošljavanje kako bi im se omogućilo pružanje

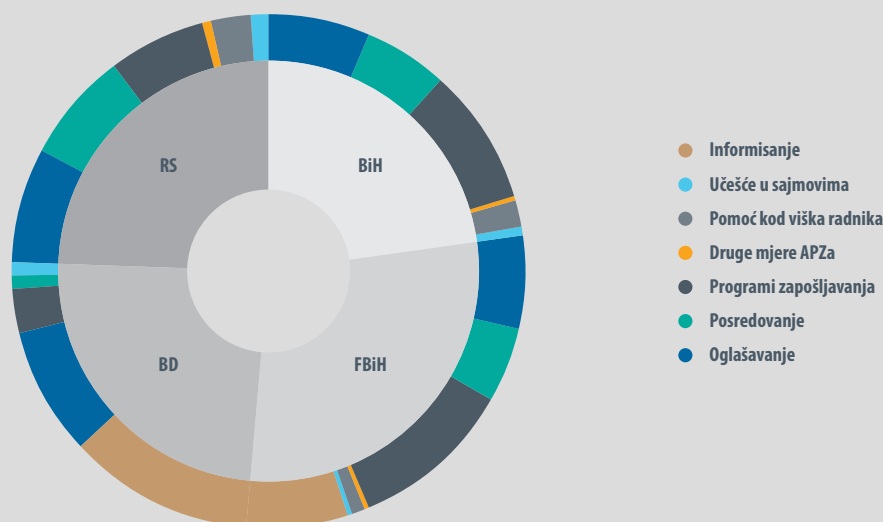
većeg broja usluga orijentiranih prema korisnicima, tj. aktivna podrška u procesu zapošljavanja. Republika Srpska je revidirala svoje zakonodavstvo 2018. godine kako bi službe za zapošljavanje usmjerile sredstva posebno na aktivne mjere zapošljavanja.

Jedan od modula u upitniku odnosio se na vid saradnje koju su poslodavci ostvarili sa zavodima za zapošljavanje, koji su imali posebno važnu ulogu u očuvanju radnih mjesta koja su bila ugrožena uslijed pandemije. Ispitanici su imali mogućnost višestrukog izbora ponuđenih opcija, a ponuđene opcije su se djelimično razlikovale u anketama distribuiranim u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu sa jedne strane i Republike Srpske sa druge. Mi smo nastojali u analizi uniformirati odgovore, no većina modaliteta saradnje koji su se istakla kao najvažniji definirani su na isti način u svim teritorijalnim jedinicama.

Više od 25% anketiranih je naznačilo da su ostvarili saradnju sa zavodima za zapošljavanje. Taj procenat varira po teritorijalnim jedinicama, gdje prednjači Federacija Bosne i Hercegovine sa preko 31% anketiranih poslodavaca koji su ostvarili saradnju sa Zavodom, dok je taj procenat u Brčko Distriktu tek oko 8%.

Što se tiče načina saradnje na nivou Bosne i Hercegovine, najviše firmi je učestvovalo u programima sufinansiranja zapošljavanja, što je vid saradnje koju je ostvarila više od polovine anketiranih koji su imali saradnju sa zavodom, a zatim slijede oglašavanje slobodnih radnih mjesta i posredovanje u zapošljavanju (Grafikon 29). Ovakav rezultat nije iznenađujući, jer su upravo mjere aktivne politike zapošljavanja predstavljale jedan od osnovnih instrumentata koje su vlade diljem svijeta koristile kao odgovor na krizu, a sa ciljem umanjenja negativnih efekata krize na zaposlenje i prihode (ILO, 2020). Sufinansiranje zaposlenja jedna je od takvih mjera koja ima za cilj da spriječi pad potražnje tokom krize, ali i očuvanje postojećih radnih mjesta. Oglašavanje slobodnih radnih mjesta te posredovanje u zapošljavanju potrebnog profila su također česti načini saradnje koje su poslodavci ostvarili s javnim službama za zapošljavanje. Ove mjere

Grafikon 29. Načini saradnje firmi s javnim službama za zapošljavanje

se uklapaju s prethodnim rezultatima koji pokazuju da su poslodavci i u 2020. godini imali nedostatak radnika određenih profila i zanimanja, te su mjerama oglašavanja i posredovanja nastojali da smanje jaz između ponude i potražnje, koristeći službe kako bi se efikasnije povezali poslodavci s potrebnim profilom radnika.

Ukoliko pogledamo modalitete po entitetima, vidimo da postoje razlike; dok je učešće u programima sufinansiranja zapošljavanja dominantan način saradnje sa zavodima u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj a, u Brčko Distriktu to je informiranje o ponudi radne snage, dok znatno manji procenat firmi koristi programe sufinansiranja (Grafikon 29). Informiranje o ponudi radne snage je drugi najčešći način interakcije ostvarene u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok ovakav modalitet nije ponuđen niti utvrđen u upitniku distribuiranom u Republici Srpskoj. U svim dijelovima Bosne i Hercegovine, oglašavanje slobodnih radnih mjesta je čest način saradnje sa zavodom, a slijedi ga posredovanje. I dok se u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu dva modaliteta saradnje izdvajaju kao dominantni načini saradnje, firme u Republici Srpskoj češće saraduju na više načina sa Zavodom. Iako je bilo očekivano, s obzirom na to da se radi o podacima za pandemijsku godinu, saradnja sa Zavodom s ciljem rješavanja problema viška zaposlenih je u veoma malom procentu ili nikako korištena u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu, dok je u Republici Srpskoj, od firmi koje su ostvarile saradnju sa Zavodom, njih nešto više od 15 % zabilježilo ovakav način saradnje.

**Zaključci i
preporuke**

Mjere za suzbijanje pandemije dovele su do značajnog smanjenja ekonomske aktivnosti u Bosni i Hercegovini, a posebno u sektorima kojima je rad bio djelomično ili u potpunosti zabranjen. Sektori koji nisu imali ograničenja u pogledu obavljanja djelatnosti također su nailazili na poteškoće jer mnogi zaposlenici nisu bili u mogućnosti obavljati posao uslijed bolesti i mjera samoizolacije. Uslijed navedenih okolnosti, rast BDP-a koji je Bosna i Hercegovina bilježila u posljednjoj deceniji bio je zaustavljen, te 2020. godina donosi kontrakciju ekonomske aktivnosti veću od 4%.

Ekonomska kriza nastala kao rezultat pandemije proizlazi iz istovremene kontrakcije ponude i potražnje, a koji su posljedica smanjenog prometa uslijed zatvaranja i stanja na globalnom tržištu i smanjenih prihoda uslijed otpuštanja ili smanjenja broja radnih sati. Podaci iz Ankete o radnoj snazi pokazuju da je pad BDP-a zabilježen u 2020. godini praćen značajno manjim rastom nezaposlenosti, te smanjenjem učešća neformalne zaposlenosti. Međutim, navedeni pokazatelji nisu uporedivi s vrijednostima iz prethodnih godina jer je došlo do metodoloških promjena i prilagodbi Ankete o radnoj snazi u 2020. i ponovo u 2021. godini. Vladine ekonomske mjere koje su donesene kao odgovor na krizu umanjile su negativni utjecaj krize na kretanja na tržištu rada, ali za izvođenje konačnih zaključaka problem predstavlja neuporedivost podataka o stopama prije i poslije 2019. godine.

Analiza stanja na tržištu rada u Bosni i Hercegovini pokazala je da se kriza uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 u najvećoj mjeri odrazila na najranjivije kategorije radnosposobne populacije. Mjere zabrane najviše su pogodile sektore koji zapošljavaju radnike sa najmanjim primanjima i općenito najlošijim uvjetima rada. Dodatan problem predstavlja činjenica da u datim sektorima u velikom udjelu rade žene i mladi, koji su i prije krize bili najranjivije kategorije na tržištu rada s veoma niskom stopom aktivnosti i visokom stopom nezaposlenosti.

Anketiranje poslodavaca koje su krajem 2020. godine proveli entitetski zavodi i Zavod za zapošljavanje Brčko distrikta u sklopu projekta "Unapređenje istraživanja tržišta rada", pokazalo je da su određeni tipovi firmi posebno osjetljivi na šokove izazvane krizom. Tačnije, mikro i male firme pretrpjele su najveće smanjenje prihoda i prometa u 2020. godini, kao i firme koje posluju u sektorima hotelijerstva i posluživanja hrane, ostalim uslužnim djelatnostima i sektoru poslovanja nekretninama. Anketirane firme u 2020. godini otpustile su više radnika nego što su zaposlile. Među anketiranim firmama, IT sektor prednjači s brojem novozaposlenih, a slijede ga stručne i tehničke djelatnosti, te umjetnost i zabava. S druge strane, firme koje rade u sektorima koji upošljavaju najveći broj radnika (prerađivačka industrija i trgovina), imaju najveći negativni prirast broja radnika.

I pored izraženog problema nezaposlenosti, četvrtina poslodavaca je prijavila nedostatak radnika, što je prema njihovom mišljenju prvenstveno rezultat nedostatnih znanja i vještina, neodgovarajućeg radnog iskustva i deficitarnih zanimanja. Upravo je problem neusklađenosti znanja i vještina, kao i zahtjeva tržišta rada strukturne prirode i nije vezan za krizu izazvanu pandemijom, a što se, između ostalog, ogleda u visokoj stopi dugoročno nezaposlenih pojedinaca i mladih, te predstavlja značajan izazov za ekonomiju i poslodavce.

Anketirane firme imaju bolja očekivanja u pogledu poslovnih rezultata i novih zapošljavanja u 2021. godini, te u značajno manjem procentu očekuju višak radnika. Sektori koji su u najvećem procentu prijavili nedostatak radnika u 2020. godini, u najvećem procentu očekuju nova zapošljavanja (administrativni sektor, građevinarstvo i IT sektor). Ohrabrujuće je da su sektori s najmanjim prosječnim platama i sektori koji su bili najpogođeniji pandemijom, a to se u prvom redu odnosi na prerađivačku industriju, građevinarstvo i hotelijerstvo, u najvećem procentu prijavili da očekuju povećanje plata u 2021. godini. Iako jedna petina anketiranih planira uvesti nove tehnologije, ne čini se da postoji velika opasnost da će uslijed procesa automatizacije veliki broj radnika biti tehnološki višak u 2021. godini.

Kao odgovor na pandemiju, većina poslodavaca u Bosni i Hercegovini je smanjila obim proizvodnje i organizirala rad od kuće, dok su neki bili primorani i da privremeno ili trajno obustave proizvodnju. Rad od kuće je u većoj mjeri bio zastupljen u Republici Srpskoj, dok je samo nešto manje od 4% poslodavaca u Brčko Distriktu organiziralo poslovanje na takav način.

Kako bi očuvala radna mjesta i umanjila negativne posljedice krize na zaposlenje, u Bosni i Hercegovini, kao i u ostatku svijeta, značajan broj poslodavaca je ostvario saradnju sa zavodom, i to prvestveno kroz učešće u programima sufinansiranja zapošljavanja. Oglašavanje slobodnih radnih mjesta te posredovanje u zapošljavanju potrebnog profila su također česti načini saradnje koje su poslodavci ostvarili s javnim službama za zapošljavanje, što su mjere kojima se nastojao smanjiti prethodno utvrđeni nedostatak radnika određenih kvalifikacija i vrste zanimanja, te su službe korištene kako bi se poslodavci efikasnije povezali s potrebnim profilom radnika.

Konačno, ocjenjujući model (vidjeti model u Prilogu 1) koji posmatra indikatore na tržištu u zavisnosti od broja aktivnih slučajeva infekcije koronavirusom, broja vakcinisanih osoba, kao i mjera za suzbijanje širenja virusa, razvili smo kratkoročne i dugoročne scenarije za trendove na tržištu rada.

Ocijenjeni rezultati su očekivani i pokazuju da se povećanjem broja aktivnih slučajeva, kao i strožijim mjerama za suzbijanje virusa povećava broj nezaposlenih osoba, dok se povećanim brojem vakcinisanih osoba smanjuje broj nezaposlenih.

S obzirom na to da su projekcije kretanja broja nezaposlenih okarakterizirane neizvjesnošću u pogledu evoluciju virusa, ali i mjera koje vlasti planiraju poduzeti kao odgovor na sprečavanje širenje virusa, ocijenili smo promjene nivoa nezaposlenosti pod različitim pretpostavkama (scenarijima) o širenju virusa, odgovoru vlade i broju vakcinisanih.

Na osnovu prethodne analize stanja na tržištu rada i predstavljenih rezultata istraživanja, u nastavku je dat niz preporuka za politike tržišta rada koje će biti kreirane za naredni period, a koje bi trebalo da doprinesu novim zapošljavanjima u budućnosti.

Uvođenje i proširivanje mjera socijalne zaštite za najranjivije kategorije na tržištu rada

Uzimajući u obzir probleme s globalnim lancima vrijednosti i trgovinskom razmjenom, izgledno je da politike zapošljavanja i ekonomskog oporavka u kratkom roku neće biti dovoljne da bi se pomoglo ranjivim kategorijama stanovništva koje učestvuju na tržištu rada, a koje su najpogođenije krizom uzrokovanom pandemijom. Zbog toga je preporuka da se uvedu mjere s ciljem pružanja finansijske pomoći i osiguranja socijalne zaštite navedenim kategorijama populacije, uključujući one koji nisu dio formalne ekonomije.

Uskladiti nastavne planove i programe s potrebama tržišta rada

Iako se uporno bilježi visoka stopa nezaposlenosti zbog neodgovarajućih prilika za zaposlenje, gotovo četvrtina anketiranih poslodavaca navodi da imaju nedostatak radne snage. Kao osnovni razlog nedostatka radne snage poslodavci navode nedostatna znanja i vještine, neodgovarajuće radno iskustvo, ali i problem deficitarnih zanimanja, što je još jedan dokaz problema strukturne nezaposlenosti, koji karakterizira tržište rada u Bosni i Hercegovini u posljednjih 25 godina. Kako bi se bolje uskladila potražnja i ponuda radne snage, potrebno je bolje povezati škole i visokoškolske ustanove u cilju razmjene informacija i iskustva o vještinama i znanjima koje su neophodne za zasnivanje radnog odnosa te u skladu s tim inovirati nastavne planove i programe.

Škole ne traže mišljenje poslodavaca o tome kakvo osoblje trebaju. Stoga je nemoguće osigurati visokokvalitetnu praktičnu nastavu za učenike. U mjeri u kojoj se nudi, praktična nastava je uglavnom osigurana kroz neformalne kanale i dobru volju nastavnog osoblja i menadžera kompanija. Škole nemaju povratnu informaciju o tome kakav obrazovni učinak postižu i ne inoviraju planove i programe na osnovu toga. Zbog toga je potrebna dodatna obuka od najmanje 6-12 mjeseci kako bi učenici ovladali vještinama neophodnim za posao. Samo učenici koji su dobili praktičnu obuku u određenim kompanijama mogu se zaposliti bez dodatne obuke, s obzirom na to da su ovladali vještinama neophodnim za obavljanje svakodnevnih aktivnosti.

Promoviranje cjeloživotnog učenja kako bi se povećao nivo potrebnih vještina

Anketa poslodavaca, kao i prethodni nalazi u literaturi ukazuju da postoji neusklađenost u nivou znanja i vještina. Kako bi se smanjio jaz, pored prethodno spomenutih usklađivanja nastavnih planova i programa za osobe koje će tek stupiti na tržište rada, potrebno je kreirati i promovirati obuke za osobe koje su aktivno uključene u tržište, bilo kao učesnici ili aktivni tražioci posla. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti deficitarnim zanimanjima i jačanju digitalnih vještina. Posebno se to odnosi na osobe s

niskim nivoom digitalne pismenosti, a razvoj digitalne pismenosti nije usmjeren samo na povećanje poslovnih prilika, već i na mogućnosti daljeg učenja i razvoja vještina u virtuelnom okruženju.

Restrukturirati mjere aktivne politike zapošljavanja s ciljem smanjenja strukturne nezaposlenosti

U narednom periodu jedna od preporuka je povećati udio mjera aktivne politike tržišta zapošljavanja kako bi se omogućilo restrukturiranje. Osim obuhvata, Preporuka je i razmotriti strukturu programa, koji su do sada najvećim dijelom bili orijentirani na subvencioniranje plata i malim dijelom na mjere koje uključuju obuku, prekvalifikacije i aktivno savjetovanje. Mjere subvencioniranja zaposlenja su imale ključnu ulogu u održavanju potražnje na tržištu rada i održavanje zaposlenosti na početku pandemije, no u periodu oporavka potrebno je razmatrati mjere koje imaju za cilj rješavanje problema strukturne nezaposlenosti. Naime, s obzirom na prethodno utvrđene probleme u vezi s nedostatkom vještina i strukturnom nezaposlenosti, preporuka je osmisliti mjere koje će se usmjeriti na ove probleme.

U programskim ciljevima zavoda za 2020. i 2021. godinu naglašeno je strateško opredjeljenje za poduzimanje aktivnosti posredovanja i savjetovanja, te bi u narednom periodu bilo preporučeno u ovu mješavinu aktivnosti uključiti i programe obuka, kako bi se smanjio rizik od dugoročne nezaposlenosti radnika koji su tokom krize ostali bez zaposlenja. Programi obuka mogu pomoći ekonomiji da preusmjeri radnu snagu te odgovori izazovima restrukturiranja tržišta koji se očekuju u postpandemijskom periodu.

Unaprijediti efikasnost politika zapošljavanja provodeći kontinuiranu evaluaciju i monitoring

Kako bi se povećala efikasnost mjera aktivnih politika zapošljavanja i omogućilo da njihni korisnici budu tražioci posla kojima je to najpotrebnije, preporuka je evaluirati utjecaj svih mjera koje su uvedene ili preoblikovane tokom pandemije, a koje se namjeravaju koristiti u budućnosti.

Aдекватno zakonsko i institucionalno rješenje za organizaciju rada od kuće

Iako među anketiranim poslodavcima rad od kuće nije bio najčešće korištena mjera odgovora na krizu uzrokovanu pandemijom, i dalje bilježimo značajan procenat firmi koje su organizirale rad na ovakav način. Sve je više primjera i nalaza u literaturi koji ukazuju na to da bi se rad od kuće mogao u nekim sektorima zadržati i nakon pandemije. Da li će i u kojoj mjeri to biti slučaj, zavisi od mnogih faktora, kao što su produktivnost zaposlenih i uvjeti rada. Potrebno je provesti analize navedenih faktora

kako bi poslodavci imali bolje ulazne informacije za oblikovanje vlastite strategije te unaprijediti zakonski okvir koji je vezan za navedenu problematiku, s ciljem adekvatnog i blagovremenog institucionalnog odgovora na promjene na tržištu rada koje će neminovno uslijediti.

Važnost kampanja za promociju vakcinacije

Analiza provedena za potrebe izvještaja je istakla da bi intenziviranje procesa vakcinacije pomoglo oporavku na tržištu rada. Shodno tome, javne službe zapošljavanja se mogu također, u okviru svog rada uključiti u promoviranje ovih nalaza među svojim korisnicima, kako tražiocima posla tako i poslodavcima, ali i radnicima zaposlenim u neformalnoj ekonomiji. Prema preporukama UNDP-a (2021), vlade bi trebale smatrati radnike u neformalnoj ekonomiji prioritetnim grupama za vakcinaciju, kako bi se smanjile izrazito negativne socio-ekonomske posljedice pandemije kojima su ovi radnici izloženi.

Prilozi

1: Projekcije tržišta rada i analize scenarija

Procjene aktivnosti na tržištu rada korisne su za ponovno osmišljavanje programa za oporavak i aktivnih politika zapošljavanja. Nadovezujući se na osnovnu regresiju, izvest ćemo kratkoročne i dugoročne scenarije za trendove na tržištu rada. Pregled literature sugerira da je planiranje scenarija poželjna strategija za procjenu ishoda na tržištu rada u odnosu na tradicionalno modeliranje upotrebom prognostičkih modela kada je prisutna nesigurnost (poput neizvjesnosti ponašanja virusa).

A.1.1. Empirijski model i podaci

Model koji koristimo kao osnov za razvijanje scenarija analize ocjenjuje indikatore na tržištu u zavisnosti od broja aktivnih slučajeva infekcije koronavirusom, broja vakcinisanih osoba, kao i mjera za suzbijanje širenja virusa.

Podaci o broju aktivnih slučajeva, broju vakcinisanih, te o indikatoru mjera za suzbijanje pandemije preuzeti su iz baze Our World in Data koja je dostupna kod Mathieu i sar. (2021). Dostupni su dnevni podaci, koje smo za potrebe analize preračunali na sedmičnom nivou. Kao osnovni indikator suzbijanja širenja pandemije koristimo indeks strogosti objašnjen u dijelu 2, koji je objavio Oxford COVID-19 Government Response Tracker. Podaci korišteni za analizu pokrivaju period od marta 2020. do septembra 2021. godine. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine je osnovni izvor podataka o indikatorima tržišta rada te su ti podaci dostupni na mjesečnom nivou.

A.1.2. Rezultati ocijenjenog modela

Rezultati analize pokazuju da se povećanjem broja aktivnih slučajeva, kao i strožijih mjera za suzbijanje virusa povećava broj nezaposlenih osoba, dok povećani broj vakcinisanih osoba, prema ovom modelu, smanjuje broj nezaposlenih. Očekivani efekti po ovom modelu su statistički izuzetno značajni. Vrijednost ocijenjenog koeficijenta uz broj aktivnih slučajeva pokazuje da će, u prosjeku, povećanje prosječnog sedmičnog broja aktivnih slučajeva za jedan, povećati broj nezaposlenih za 5,6, u prosjeku, ukoliko su ostali faktori nepromijenjeni. Očekuje se da će se povećanjem indeksa strogosti po ovom teoretskom modelu za jedan indeksni poen, u prosjeku povećati

broj nezaposlenih za 395 osoba na mjesečnom nivou. Negativni trendovi u pogledu promjene broja nezaposlenih se mogu usporiti povećanjem stope vakcinacije.

Projekcije kretanja broja nezaposlenih su okarakterizirane neizvjesnošću vezanom za evoluciju virusa, ali i za mjere koje vlasti planiraju poduzeti kao odgovor na sprečavanje širenje virusa. Uzimajući to u obzir, u našoj analizi ćemo ocijeniti nivo nezaposlenosti pod različitim pretpostavkama (scenarijima) o širenju virusa, odgovoru vlade i broju vakcinisanih. Scenarije smo nazvali širenje pandemije, *lockdown*, vakcinisanje.

Pretpostavke	Širenje pandemije	Lockdown	Vakcinisanje	Ocijenjena promjena mjesečnog broja nezaposlenih
Broj novih slučajeva	100 sedmično.			+560
Indeks strogosti		Povećanje za 55 indeksnih poena		+21,725
Broj vakcinisanih			Povećanje za 10.000 osoba sedmično	-1,540

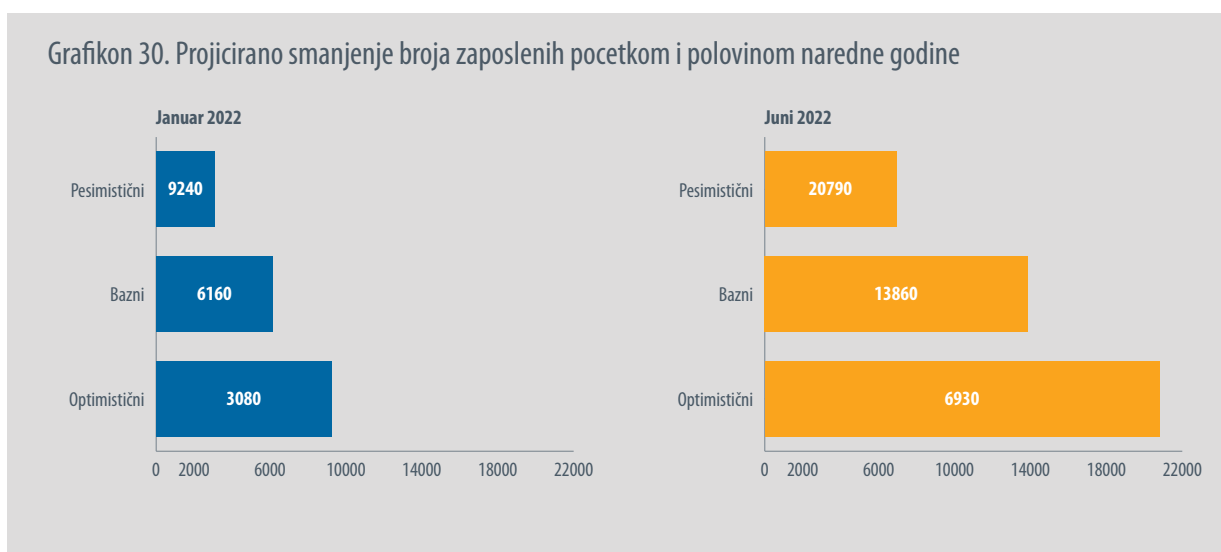
U scenariju koji podrazumijeva širenje pandemije, bez uvođenja *lockdowna* i novih vakcinisanja, pretpostavka je da je došlo do prosječnog sedmičnog povećanja broja aktivnih slučajeva za 100 novooboljelih. Prema tom scenariju, po ovom teoretskom modelu se očekuje, očekuje se da bi broj nezaposlenih na mjesečnom nivou porastao za 560 osoba.

U slučaju scenarija *lockdowna* podrazumijeva se da je došlo do potpunog zatvaranja ekonomije ili *lockdowna*. Uzeli smo povećanje od 55 indeksnih poena jer 55 indeksnih poena predstavlja razliku u vrijednosti indeksa za Bosnu i Hercegovinu u vrijeme kada je u zemlji bio potpuni *lockdown* i vrijednosti indeksa u većini 2021. godine, kada nisu bile uvedene posebne mjere zabrane. U slučaju novog *lockdowna*, a uz nepromijenjene ostale faktore, model predviđa povećanje broja nezaposlenih za 21.725 osoba mjesečno.

Za scenarij vakcinisanja, pretpostavka je da se prosječan broj sedmično vakcinisanih, koji trenutno iznosi oko 25.000, uveća za 40%, što je ekvivalent povećanju od 10.000 vakcinisanih sedmično. Pod tom pretpostavkom, ocijenjeno je da bi takva dinamika vakcinisanja rezultirala smanjenjem broja nezaposlenih na mjesečnom nivou za 1.540 osoba (ukoliko sve ostalo ostane konstantno).

Scenarij vakcinisanja nam omogućava procjenu kretanja broja nezaposlenih u budućem periodu. Navedeni scenarij koji pretpostavlja povećanje broja vakcinisanih za 10.000 na sedmičnom nivou u odnosu na prosječan broj trenutno vakcinisanih nazvat ćemo bazni scenarij. Pored toga, izvršit ćemo ocjene za pesimistični i optimistični scenarij, uz pretpostavku da će broj vakcinisanih na sedmičnom nivou rasti za 5.000 i 15.000 osoba, tim redoslijedom (što bi bilo ekvivalent povećanju od 20% i 60% u odnosu na prosječan broj vakcinisanih do septembra 2021. godine). Ukoliko bi se navedeni scenariji realizirali, projicirano smanjenje broja nezaposlenih početkom i polovinom naredne godine prikazano je na grafiku.

Prema pesimističnom scenariju, povećanje sedmičnog broja vakcinacija za 20% od oktobra smanjilo bi nezaposlenost za 6.930 radnika do polovine naredne godine. Broj nezaposlenih bi bio umanjen za 13.860 u junu 2022. godine ukoliko bi broj vakcinisanih na sedmičnom nivou bio povećan za 40%, dok bi u slučaju optimističnog scenarija i povećanja broja vakcinisanih za 60% došlo do smanjenja broja nezaposlenih za skoro 21.000 osoba. Optimistični scenarij bi značio da je do juna 2022. vakcinisanost populacije na 70%.

	Indikator	Definicija
1	Zaposleni	Zaposleni su sve osobe koje su zasnovale radni odnos s poslodavcem na određeno ili neodređeno vrijeme, nezavisno o dužini radnog vremena i vlasništvu pravne osobe.
2	Nezaposleni	Osobe starosti od 15 do 74 godine: koje u toku referentne sedmice nisu bile zaposlene, tj. nisu obavljale nijedan plaćeni posao; koje su trenutno raspoložive za plaćeni rad, odnosno bile su raspoložive za plaćeni rad u roku od dvije sedmice nakon referentne sedmice kao zaposlenici ili samozaposlenici; koje aktivno traže posao, odnosno preduzele su aktivnosti traženja posla tokom četiri sedmice koje su prethodile referentnoj sedmici ili su pronašle posao na kojem će početi raditi najkasnije u roku od tri mjeseca nakon referentne sedmice.
3	Radno sposobno stanovništvo	Sve osobe koje imaju 15 ili više godina.
4	Stopa aktivnosti	Udio aktivnog stanovništva (radne snage) u ukupnom radno sposobnom stanovništvu.
5	Stopa zaposlenosti	Udio zaposlenih osoba u ukupnom radno sposobnom stanovništvu
6	Stopa nezaposlenosti	Udio nezaposlenih osoba u ukupnom radno sposobnom stanovništvu
7	Djelatnost	Djelatnost se odnosi na proizvodnju ili usluge koje se obavljaju/pružaju u lokalnoj jedinici poslovnog subjekta u kojem je anketirana osoba zaposlena. Djelatnosti se šifriraju prema Klasifikaciji djelatnosti Evropske unije (NACE Rev. 2).

A.1.3. - empirijski model i podaci

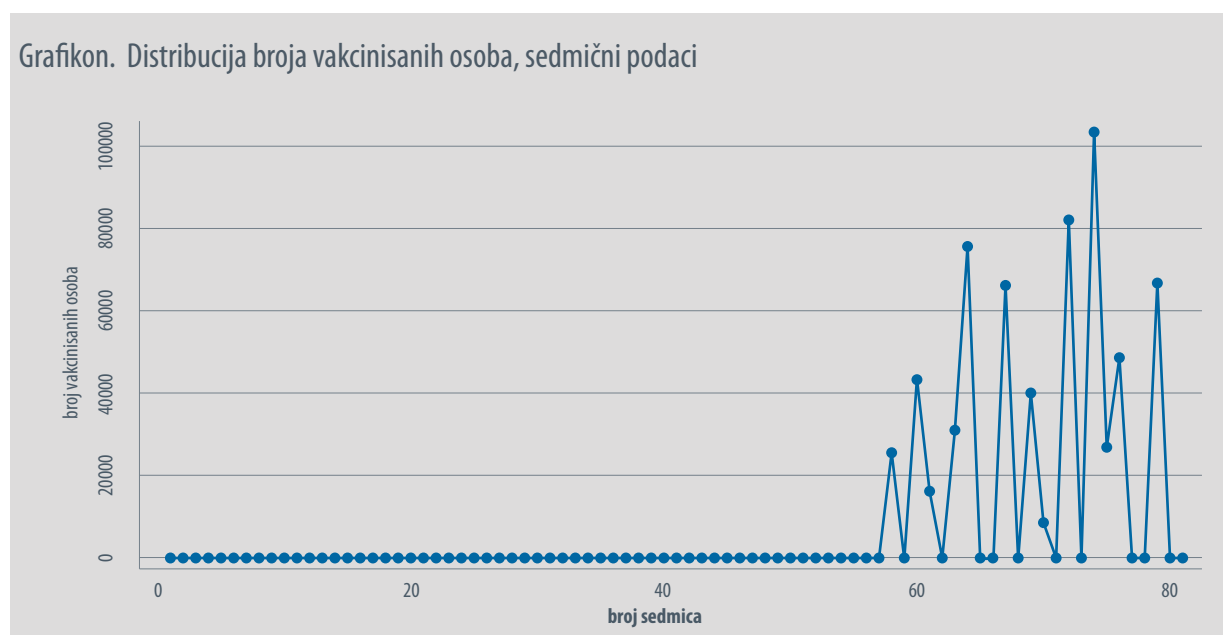
Tabela A prikazuje deskriptivnu statistiku varijabli u modelu. Tokom analiziranog perioda, prosječna stopa vakcinacije iznosila je skoro 8.000 osoba sedmično dok je prosječan broj novih aktivnih slučajeva iznosio 406 na sedmičnom nivou. U isto vrijeme, prosječna stopa nezaposlenosti je bila nešto više od 411.000 sa standardnom devijacijom oko 10.645.

Tabela A. Deskriptivna statistika varijabli

Varijable	Observacije	Srednja vrijednost	Standardna devijacija	Min	Max
Vakcinisane osobe	81	7.827,93	21.073,44	0	103.398
Broj novih aktivnih slučajeva	81	406,15	440,06	1	1.632,57
Indeks strogosti	78	49,36	16,41	6,75	92,59
Nezaposlenost	74	411.426,4	10.645.49	393.781	427.593

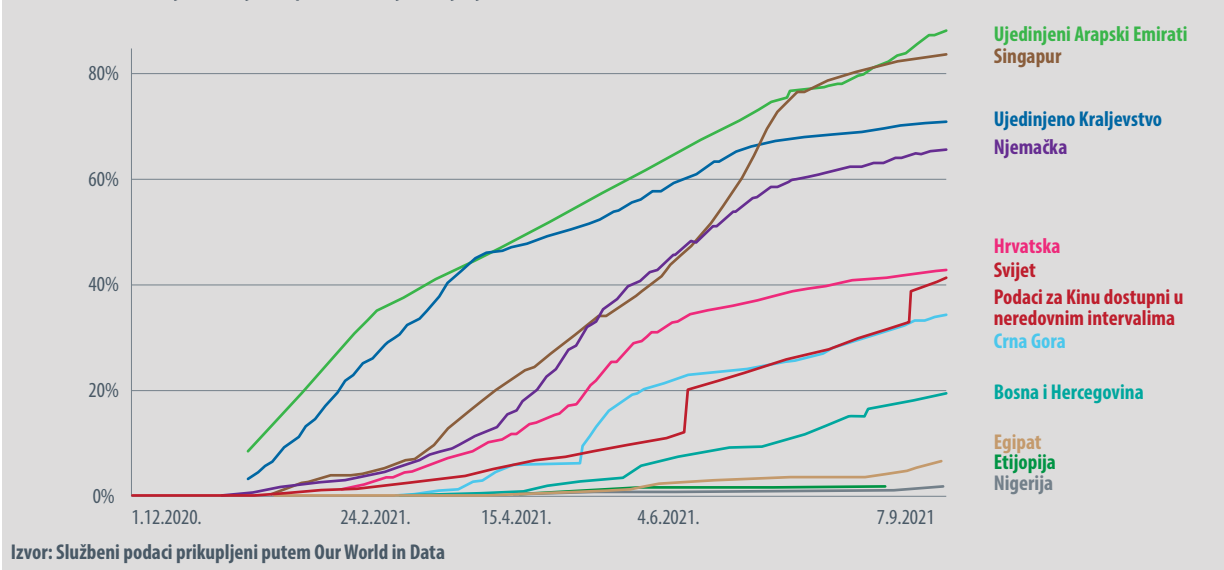
Detaljnija analiza otkriva da je vakcinacija počela nešto prije 60 sedmice od početka pandemije, te bilježimo velike varijacije na sedmičnoj osnovi, što je najvjerojatnije odraz limitiranog broja vakcina dostupnih po datim sedmicama (grafikoni koji slijede).

Grafikon. Distribucija broja vakcinisanih osoba, sedmični podaci

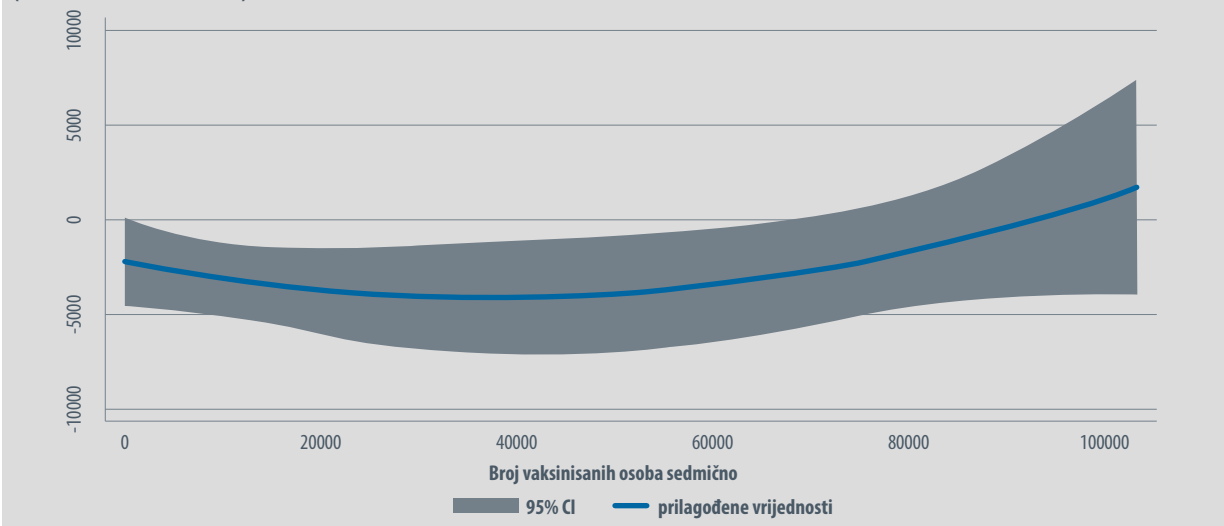

Grafikon. Udio ljudi koji su primili najmanje jednu dozu COVID-19 vakcine

Povezanost stope vakcinacije sa nezaposlenosti je prikazana na grafikonu A. Posmatrani podaci se odnose na period od aprila 2021 do septembra 2021, što predstavlja period nakon početka vakcinacije. Grafikon pokazuje da postoji pozitivna povezanost između sedmičnog broja vakcinisanih i mjesečne promjene broja zaposlenih, ali samo do određenog nivoa. Ukoliko broj vakcinisanih na sedmičnom nivou premaši cifru od 50.000 vakcinisanih, grafik sugerije da veza više nije statistički značajna.

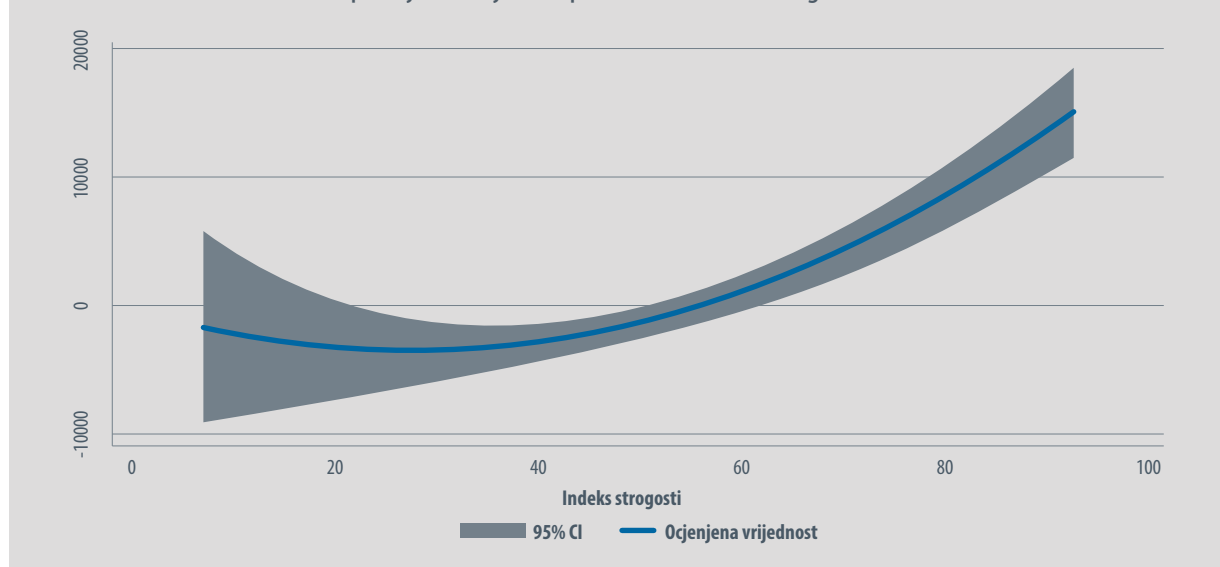
Grafikon A. Veza između promjene broja nezaposlenih osoba (na mjesečnom nivou) i broja vakcinisanih osoba (na sedmičnom nivou)

Slično, povećanje vrijednosti indeksa strogosti je povezano sa povećanjem broja nezaposlenih u analiziranom period (Grafikon B). Ovo može biti rezultat strožijih mjera za suzbijanje virusa i zatvaranja.

Grafikon B. Povezanost između promjene broja nezaposlenih i indeksa strogosti

Kako bismo ocjenili veličinu i statističku značajnosto prethodnih trendova, te kontrolisali za uticaj ostalih varijabli, primjenili smo formalniju tehniku ocjene modela. Ocjenjenjen je sljedeći ekonometrijski model:

Nezaposlenost_t

$$= \beta_0 + \beta_1 \text{Aktivni_slučajevi} + \beta_2 \text{Vakcinisane_osob} + \beta_3 \text{Indeks_strogosti} + \beta_4 \text{Mjesec} + \varepsilon_t$$

gdje nezaposlenost predstavlja broj nezaposlenih na mjesečnom nivou; aktivni slučajevi mjere broj novih aktivnih slučajeva na sedmičnom nivou; vakcinisane_osobe predstavlja broj novo-vakcinisanih osoba na sedmičnom nivou i indeks strogosti predstavlja vrijednost indeksa strogosti na sedmičnom nivou (aproksimacija za mjere suzbijanja virusa).

Osnovni izazov prilikom ocjene ovih koeficijenata predstavljaju determinante koje potencijalno mogu uticati na obe varijable nezaposlenost i varijablu od interesa (kao što je broj vakcinisanih). Relativno mali uzorak i dostupnost podataka ne dozvoljavaju nam da napravimo opsežniju analizu, ali dijagnostički testovi ukazuju da je naš model dobro specificiran i da su ocjenjenu koeficienti nepristrasni.

Ocjenjen je model klasične linerane regresije, kao i model koji uzima u obzir potencijalne uticajne obzervacije. Kako bismo kontrolisali za potencijalnu sezonalnost nezaposlenosti, kontrolisali smo za mjesece. S obzirom da su rezultati vrlo slični kada koristimo skraćenu regresiju, predstaviti ćemo rezultate klasične linearne regresije sa robusnim standarnim greškama kako bismo kontrolisali za problem heteroskedastičnosti.

Tabela B. Rezultati regresione analize – uticaj Covid-19 na nezaposlenost

Zavisna varijabla=Nezaposlenost	Model 1
Aktivni novi slučajevi	5,617* (3,289)
Broj vakcinisanih osoba	-0,154*** (0,0486)
Indeks strogosti	395,8*** (117,1)
mjesec = 2	-4,596*** (521,3)
mjesec = 3	-16,618*** (4,791)
mjesec = 4	-13,566*** (3,726)
mjesec = 5	-8,981** (3,471)
mjesec = 6	-4,655 (3,832)
mjesec = 7	-1,492 (3,817)
mjesec = 8	7,716*** (1,651)
mjesec = 9	3,846*** (549.5)
mjesec = 10	-2,786 (2,090)
mjesec = 11	-9,162*** (3,441)
mjesec = 12	-4,248** (1,761)
Konstanta	396,276*** (5,706)
Opservacije	74
R-kvadrat	0,673

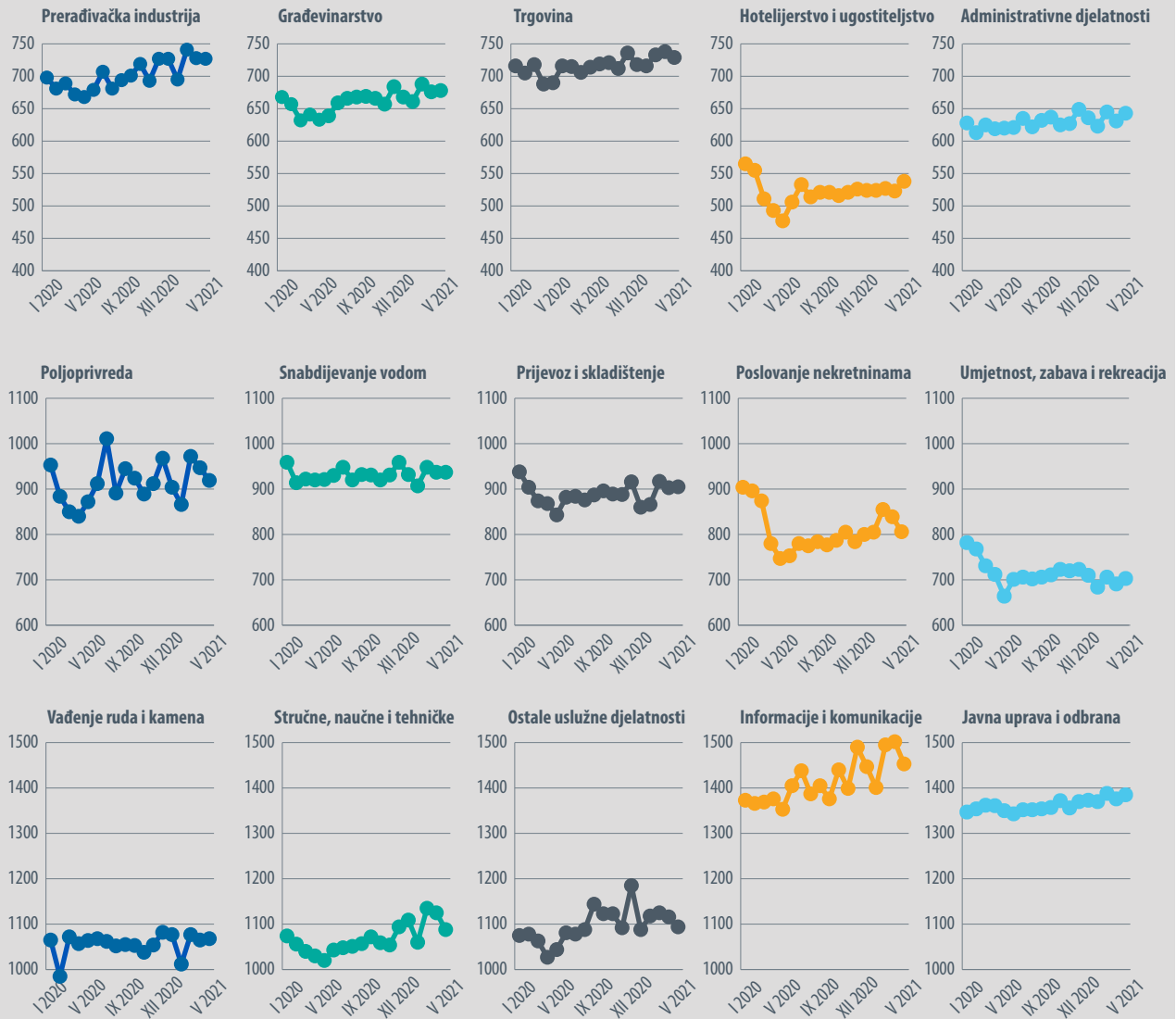
Robusne standardne greške u zagradi; *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Važno je napomeniti da ovaj model mjeri samo trenutne efekte koje su rezultat trenutnih distribucija vakcina i ne bi se trebao koristiti za dugoročne procjene.

2: Pregled mjesečnih primanja po sektorima

Grafikon A1. Pregled mjesečnih primanja po sektorima

Reference

1. Almeida, Rita, Larry Orr i David Robalino. 2014. "Wage Subsidies in Developing Countries as a Tool to Build Human Capital: Design and Implementation Issues." [Subvencije plata u zemljama u razvoju kao instrument za izgradnju ljudskog kapitala: Pitanja dizajna i implementacije] *IZA Journal of Labor Policy* 3(1): 12.
2. Balavac, M. i Posadas, J. (2019), Evaluation of the Employment Program Opportunity for All of the Federation of Bosnia and Herzegovina, World Bank Policy note.
3. Balavac, M., Omerović, M. i Markuš, R. (2021). Efekti i rezultati programa zapošljavanja mladih u Bosni i Hercegovini. Westminster Foundation for Democracy.
4. Bartlett, W. i Oruč, N. (2021). Labour markets in the Western Balkans 2019 i 2020. RCC
5. Card, David, Jochen Kluve, and Andrea Weber. 2018. What works? A meta-analysis of recent active labor market program evaluations. *Journal of the European Economic Association*. 16(3), 894-931.
6. Deloitte (2020)], "COVID-19 – Overview of measures for the stabilization of economy in Bosnia-Herzegovina", www2.deloitte.com/ba/en/pages/about-deloitte/articles/COVID-19-ekonomske-mjere-za-stabilizaciju-privrede.html.
7. Halilbašić, M., Domljan, V., Oruč, N. i Balavac, M. (2015). Dijagnoza tržišta rada. Ekonomski Institut, Sarajevo.
8. ILO (2020a). COVID-19: Public employment services and labour market policy responses. Policy Brief. 30 August, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753404.pdf.
9. ILO(2020b) . 2020b. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work, 3rd edn, 29 April, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf
10. European training foundation ETF (2020). BOSNIA AND HERZEGOVINA EDUCATION, TRAINING AND EMPLOYMENT DEVELOPMENTS 2020. European training foundation
11. Kluve, Jochen. 2010. The Effectiveness of European Active Labour Market Policy. *Labour Economics* 17 (6): 904–918.
12. Mathieu E, Ritchie H, Ortiz-Ospina E, Roser M, Hasell J, Appel C, et al. (2021). A global database of COVID-19 vaccinations. *Nat Hum Behav*. 1;1–7. doi: 10.1038/s41562-021-01049-0.
13. Mojsoska-Blazevski, N., Petreski, M., & Bojadziev, M. I. (2017). Youth survival in the labour market: employment scarring in three transition economies, *Economic and Labour Relations Review*, 28(2): 312-331.
14. Obradović, N., Jusić, M. i Oruč, N. (2019). In-work poverty in Bosnia and Herzegovina. European Social Policy Network. Brussels.

15. OECD (2021). Adult Learning and COVID-19: How much informal and non-formal learning are workers missing?", *OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19)*. OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/56a96569-en>.
16. Pavlović, D., Bodroža, D., & Vukmirović, V. (2020). The economic impact of the COVID-19 on Serbia's labor market, *Economic Analysis*, 1:1-13.
17. Petreski, B., Davalos, J., & Tumanoska, D. (2021). Youth underemployment in the Western Balkans: a multidimensional approach, *Eastern European Economics*, 59(1): 25-50. Petreski, M. (2021) *How Migration, Human Capital and The Labour Market Interact in North Macedonia*, Turin: European Training Foundation.
18. Petreski, M., Mojsoska Blazevski, N., & Ouchi, M. (2019). The minimum wage as a wage equality policy: Evidence from North Macedonia, *Economic Annals*, 64 (223), 61-8
19. RCC (2019). *Balkan Barometer 2019: Public Opinion Survey*, Regional Cooperation Council, Sarajevo.
20. UNDP (2021). *Impact of vaccine inequity on labour market*
21. Vladislavljević, M. (2020). Wage premium in the state sector and state-owned enterprises: econometric evidence from a transition country in times of austerity, *Economics of Transition and Institutional Change*, 28(2): 345-378.
22. World Bank. (2020). *The Economic and Social Impact of Covid-19: The Country Notes, Western Balkan Regular Economic Report, No.17*, World Bank Group, Washington,D.C.
23. World Economic Forum (2020), *The Future of Jobs Report 2020*, <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>.
24. Zhongming, Z., Wangqiang, Z. and Wei, L., 2021. *Multi-dimensional Review of the Western Balkans*.OECD.

**Employment and Social Affairs
Platform 2 Project (#ESAP2)**
www.esap.online

@rccint

RegionalCooperationCouncil

RCCSec

regionalcooperationcouncil_rcc

Regional Cooperation Council

good.better.regional.